

K reflexivnosti Vaculíkova *Českého snáře**

Hana Kosáková

Ústav pro českou literaturu AV ČR, Praha
kosakova@ucl.cas.cz

SYNOPSIS

On Reflexivity in Ludvík Vaculík's *Czech Dream Book*

The present study deals with the problem of reflexivity in Ludvík Vaculík's semi-autobiographical novel *Czech Dream Book* (samizdat 1981; English 2019). The notion of reflexivity is conceived of as the intersection of real empirical life and the fictional world. The real author approached a number of people from the dissident circle with a request to review the first version (and later the expanded manuscript) of his novel. This collective engagement with the text would then become one of the important thematic lines of (later versions of) Vaculík's multi-thematic novel. The work is reflexive in yet other ways: correspondence with the author's mistress Helena Bukovanská and others, for example, who eventually participate in the finalization of the novel. An important role in the subsequent reception of *Czech Dream Book* was also played by a book of reviews on the text, which Vaculík himself initiated and edited. This study analyzes a large amount of previously unknown material from the archives.

KLÍČOVÁ SLOVA / KEYWORDS

Ludvík Vaculík; *Český snář*; samizdat; sociologie literatury; recepcce; reflexivnost / Ludvík Vaculík; *Czech Dream Book*; samizdat; sociology of literature; reception; reflexivity.

DOI

<https://doi.org/10.14712/23366680.2023.1.5>

Není to kniha, která by existovala jen jako pasivní objekt kritického soudu: provokuje tento soud jen jako nezbytnou repliku v dialogu a činí ho už předem součástí autorova literárního záměru (Pechar 1996, s. 99).

Vaculíkův *Český snář* vyvolával bohatou škálu reakcí ještě před svým dopsáním. Hovový text se stal zdrojem jak nadšeného přijetí, tak pohoršeného odmítání.¹ V románu

* Text vznikl v rámci grantového projektu Život jednoho románu: Vaculíkův *Český snář* v literární komunikaci GA ČR (GA20-07879S).

1 První pokus o shrnutí důležitých momentů recepcce románu představuje soubor *Hlasy nad rukopisem „Českého snáře“*, Praha 1981, jehož editorem byl Vaculík. K dalším fázím jeho

samotném je zdokumentováno, že jeho hlavní část vznikala v období od 22. ledna 1979 do 2. února 1980, autor se ještě před jejím dopsáním a poté v období do dubna 1980 intenzivně věnoval jeho redigování, důležitou součástí čehož byla i reflexe prvních čtenářských reakcí (budeme zde sledovat textové proměny do roku 1981, avšak ani poté nebyla práce nad prózou zcela uzavřena). Přítomná studie se zaměřuje právě na tuto ranou fázi recepce, spojenou s Vaculíkovou finalizací románu a přípravou jeho vydání. Je to období, kdy spisovatel dával najevo, že o díle značně pochybuje, současně ale na něm usilovně pracoval a při přípravě jeho zveřejnění v různé míře bral v potaz ohlasy na svůj text, dokonce se jich u vybraných osob přímo dožadoval.

Záměrné vyprovokování diskusí a polemik patřilo ke konstantním diskurzivním postupům Ludvíka Vaculíka. Diskusní (či dialogický) potenciál jeho aktivit je nesporný: mnohé jeho kroky v umělecké i společenské sféře s podněcením přímé a otevřené odezvy počítaly. Případ *Českého snáře* je ale přece jen specifický. Způsobeno je to jednak tím, že řada postav nese jméno skutečně žijících osob, jednak tím, že „reflexivní“ rovina do románu vstupuje jako jedna z jeho tematických složek. Jak známo, vypravěč příběhu pojmenovaný shodně jako autor zachycuje disidentské aktivity, sám za mnohými z nich stojí (román otvírá polemika kolem jeho fejetonu *Poznámky o statečnosti*); postava je přitom konceptualizována tak, že vstupuje v čilý dialog s dalšími subjekty ze svého okolí, které k jeho činnostem (v druhé části zejména k psaní *Snáře*) zaujímají vyhrcoené postoje, jež román rovněž zachycuje. Poté co se z románového příběhu dozvídáme, že vypravěč vybrané osoby vyběhl, aby se k rukopisu vyslovily, je v textu deklarováno, že jejich reakce zapracoval (někdy v explicitně stylizované podobě, jako by je předem uhadoval). Vnětextový empirický autor skutečně vybrané recipienty (a současně prototypy svého vyprávění) oslovil, jak ale dále ukážeme, situace se v mnohých detailech odlišovala od toho, jakou jí v románu dal podobu, funkci a význam.

Reálná diskuse, jejímž předmětem se stal rukopis románu, měla několik fází: jen nejranější z nich posloužila jako podklad jedné z jeho vypravěčských linií.² Jak ještě vyplyne z našeho výkladu, ty pozdější vstupovaly do finalizace románového textu jiným způsobem; nakonec spisovatel zasáhl i do literární debaty kolem (pro tuto chvíli) završeného díla, ve značné míře tedy ovlivňoval i jeho následnou recepci. Komplex těchto jevů a postupů spojených s reflexí románu v jeho různých fázích dohotovenosti, nacházející se na hranici mezi empirickou skutečností a fikčním dílem a vytvářející pole, z něhož Vaculík nepřestával umělecky čerpat a jehož prostřednictvím současně usměrňoval vnímání svého textu, se v přítomné studii pokusíme co nejkomplexněji zmapovat. Volíme pro něj pojem reflexivnost.³

přijetí srov. studie: Lederbuchová 1999/2000; Bystřická 2012. Bibliografie ohlasů zahrnující období od rukopisné podoby románu bude zařazena do komentářů k chystanému dvousvazkovému vydání románu v České knižnici (plánovaný rok vydání 2023).

2 Tento aspekt zatím zůstal stranou pozornosti literárních vědců a kritiků. Výjimku tvoří Pechar (1996); stať, z níž pochází motto naší studie, byla napsána roku 1980, tj. před samizdatovým vydáním *Snáře*.

3 Záměrně se zde vyhýbáme odkazu na Bachtinův koncept „dialogičnosti“ (Bachtin 1971 [1929]), který se může Vaculíkově metodě zdát blízký svým akcentem na střetávání různých hledisek a vnitřní rozporuplnost sdělení. Bachtin sice mluvil o dialogičnosti jako

Nejprve se detailněji zaměříme na reflexivnost v již zmíněné tematické (a kompoziční) rovině románu. Zejména v druhé půli knihy reflexe textu stojí v centru vypravěčovy pozornosti a vyvolává řetězec dalších reakcí. Jedná se o motiv průběžného čtení a zhodnocení rukopisu postavou nazývanou Slavík a jeho ženou Věrou (v reálném světě šlo o Vladimíra a Věru Karfíkovy); dále o místa, kdy vypravěč zachycuje projevy zvědavosti svých přátel, na něž odpovídá většinou mlčením či lakonickou poznámkou, popřípadě o jejich dohady (Kantůrková: „Píšeš prý proti všem“ /Vaculík 2002, s. 437/; Helena Klímová v dopise Vaculíkovi se snaží uhádnout, o čem román je /Vaculík 2002, s. 472/).⁴ *Snář* dále prostředkuje přímá (často velmi vyostřená) vyjádření některých oslovených osob (Drahomíra Pithartová, Pavel Kohout, Karel Kosík ad. /Vaculík 2002, s. 185/), které dostaly před dokončením textu k dispozici vybrané ukázky, v nichž byly zachyceny; některé reakce jsou podány ve formě zdrženlivější (Zdena, Helena) či v podobě jejich absence (Madla či synové četbu odmítají). Zvláštním případem je odhaleně imaginativní reakce v exilu pobývajícího Josefa Škvoreckého, uvozená slovy „z roští vyskočil“, po nichž se — formou námitek a reakcí na ně — odvíjí smyšlená rozmluva mezi oběma spisovateli o povaze Vaculíkova textu.

Do této skupiny můžeme zařadit také motiv četby rukopisu samotným vypravěčem. Reflexe vlastního textu a jeho následné redigování tvoří významnou složku vyprávění.⁵ Vypravěč zprvu oznamuje, jak se odhodlává ke čtení rukopisu, který dosud — vinou politické perzekuce, která ho nutí rukopis ukrývat mimo domov — vlastně sám v úplnosti nezná, poté opakovaně registruje zklamání z textu či své rozporuplné pocity: „zájem spisu a zájem lidí, o nichž je“ se rozcházejí (Vaculík 2002, s. 420). V některých pasážích příběhu, psaného důsledně ich-formou, o sobě pojednává ve zcizující třetí osobě: „tehdejší autor“, „pisatel“, někdy je subjekt dokonce rozčleněn do více projekcí: „nynější čtenář“ radící „autorovi“. Vrstva některých redakčních úprav či škrtnů je v textu přímo tematizována a fixována (jako typický příklad uveďme pasáž o Drahomíře Pithartové, jež je svým způsobem v textu přítomná přesto, že ji autor na její výslovné přání vyškrtl, avšak ponechal svůj komentář o provedeném škrtnu; explicitním případem je i zápis z 30. 1. 1979, o němž se na s. 469 dočteme, že byl ve skutečnosti připsán o rok později, tj. 13. 1. 1980).

Uvedený výčet není ani zdaleka úplný (na několik dalších výskytů ještě upozorníme), tyto jevy však nepředstavují hlavní předmět našeho zájmu. Tím je průzkum projevů reflexivnosti ve fázi, než přešly z oblasti životní empirie a získaly podobu „literárního faktu“ (Tyňanov 1988 [1924], s. 125–142; Jakobson 1995 [1933–1934],

o obecné antropologické konstantě, ale jeho hlavní úsilí směřovalo k charakteristice próz Dostojevského a postižení vnitřní organizace jejich narativních složek. Vaculíkova metoda je oproti tomu založena na neustálém a několikastupňovém překračování hranice mezi reálnou skutečností a světem fikce a na jejich vzájemné interferenci; externí vněliterární dialog se opakovaně stává podmětem uměleckého znázornění.

- 4 Za specifickou — byť volnější — formu takové reflexe lze pokládat i zmínky o literárních textech jiných autorů, v nichž Vaculík figuruje jako prototyp (v povídce Pithartové hrdinka údajně čte *Snář* /Vaculík 2002, s. 383/).
- 5 Metanarativní složka románu patří k často vyzdvihovaným postupům této Vaculíkovy prózy (vnímané v odborné literatuře jako „autoreferenční“ či „postmoderní“). Viz např. Havel 1991; Heim 1985.

s. 23–33).⁶ Odvíjí se od Vaculíkovy komunikace nad rukopisnou variantou *Snáře* s osobami, jejichž soud pokládá za relevantní. Jak se nám podařilo zdokumentovat, diskuse nad románem byla značně rozsáhlá a mnohdy i bouřlivá. Zmínky o ní přítomné v tematickém plánu příběhu nemusejí být až tak četné, její reflexe ale vstupovala do výsledné podoby románu i jinými cestami.

Dané téma nastíníme za použití materiálů z pozůstalosti Ludvíka Vaculíka a některých osob jemu blízkých.⁷ Především, že čtenářské reflexe textu románu (nebo ukázky z něj) Vaculík zohledňoval v trojím základním směru: zaprvé (jak jsme již uvedli) jejich transponováním a zakomponováním do románového příběhu; zadruhé při svých úvahách nad uměleckou hodnotou hotového textu a nad šíří jeho úprav; zatřetí při rozhodování, kde a zda román vůbec vydat a jakým způsobem jej se čtenáři komunikovat. Ačkoli se jedná o časově značně krátké období recepce textu i o omezený okruh pisatelů, ukazuje se, že sesbírané ohlasy přispívají k osvětlení řady problémů spojených s genezí románu, s otázkami kolem jeho zveřejnění, ale i s Vaculíkovou tvůrčí metodou a s jeho představami o fungování literární diskuse. Zpřístupněné materiály nám také umožňují doplnit některé nové informace o projektu vydání ohlasového výboru (samizdatově jako *Hlasy nad rukopisem „Českého snáře“*, Praha 1981; knižně *Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře*, Praha, Torst 1991).

Na tomto místě lze navázat na výše ocitované motto přítomné studie, jehož text pokračuje: „Čte-li člověk tuto knihu [*Český snář*] v okamžiku, kdy se čtenářský ohlas nemohl ještě projevit, má tak trochu pocit, jako by měl před sebou libreto představení, které se má teprve uskutečnit“ (Pechar 1996, s. 99). Ohlasové texty jako by nám umožnily zpřítomnit napětí, „jaký děj se na podkladě jeho [románového] libreta rozvine“ (tamtéž).

6 Prostupná hranice mezi životní empirií a slovesným dílem čili problematika konstituování „literárního faktu“ byla v popředí pozornosti vrcholné fáze literárněvědného formalismu; již v jejich pojetí je úzce spojena s otázkami a normami (kolektivní) recepce.

7 Za laskavé zpřístupnění dokumentů, které jsou uloženy v rodinném archivu, děkujeme autorovým synům Martinovi, Janovi a Ondřejovi Vaculíkovým. Těžiště přítomné studie tvoří vzájemná korespondence mezi Ludvíkem Vaculíkem a Helenou Bukovanskou, která představovala předobraz románové Heleny B. Korespondence byla zahájena po odchodu Heleny Bukovanské do emigrace ve Vídni (dle údajů ve *Snáři* k němu došlo 24. 8. 1979). Konvolut celkem šedesáti osmi Vaculíkových dopisů je ohraničen daty 26. 8. 1979 a 24. 11. 1980 a je velmi pečlivě pořádan (listy, z nichž si spisovatel pořizoval kopie, jsou očíslovány a až na jednu výjimku datovány; několik jich bylo napsáno ručně — ty jsou v tuto chvíli nezvěstné); soubor dopisů, jejichž pisatelkou je Helena Bukovanská, není příliš systematicky uspořádán, některé nejsou datovány. Další cenné zdroje představuje Vaculíkova korespondence s Josefem Škvoreckým (za zpřístupnění těchto dokumentů děkujeme Michalu Příbáňovi), s Pavlem Kohoutem a Janem Trefulkou (uloženy v Dobřichovicích a v MZM ve fondech P. Kohouta, J. Trefulky); doplňkovým zdrojem jsou i zápisky rodinné přítelkyně Vlasty Kubešové, které si vedla od šedesátých do devadesátých let jako svědectví o manželech Vaculíkových (PNP ve fondu M. Vaculíkové). Vzhledem k tomu, že dokumenty jsou většinou citovány vůbec poprvé, uvádíme místa, vztahená k proponované problematice, v obšírnějších úryvcích. Chceme se sice vyhnout tištění pasáží čistě osobního charakteru, avšak vzhledem k povaze románu, balancujícího mezi osobním svědectvím a románovou fikcí, je to někdy velmi nesnadný úkol.

HELENA BUKOVANSKÁ A STOPY JEJÍ REFLEXE SNÁŘE PŘI AUTOROVĚ REDAKCI TEXTU

Podle autorových slov z 30. 3. 1980 uvedených v dopise Heleně Bukovanské adresovaném do Vídně se se svým redigováním *Snáře* „blíží ke konci“. Zároveň v témže listu uvádí, že větší část rukopisu (v dopise Pavlu Kohoutovi z 24. 4. Vaculík specifikoval, že šlo o 310 stran) posílá na vídeňskou adresu jejího pracoviště (Akademie der bildenden Künste Wien) ve dvou exemplářích: adresátce dopisů a Pavlu Kohoutovi.⁸ Tuto informaci doprovází poznámka, že až dá k dispozici kompletní a finální verzi textu, prosí o její doručení Josefu Škvoreckému do Toronta. Druhá zásilka (tj. zbytek rukopisu) byla odeslána tamtéž na konci dubna 1980 (v dopise Pavlovi Kohoutovi z 24. 4. Vaculík píše, že „posílá zbytek“). Ačkoli románový text samotný má ve svém závěru v knižní podobě (počínaje již jeho strojopisnou variantou R4)⁹ v roce 1980 a nese tím punc jisté definitivnosti, Vaculík až v dopise 11. 8. 1980 téže adresátce psal o „dokončení spisu“, a současně zmiňoval plán „celý spis znovu číst a opravovat (mikrominimálně)“. Následně v dopisech ze dne 25. 8. 1980 (a také z 22. 9. 1980) tematizoval svou opětovnou četbu textu jakožto celku. Tato zdánlivě vnější fakta o dohotovení textu ukazují, že redigování pro autora nepředstavovalo jednoduchý proces, ale pečlivou a několikastupňovou práci.

Z povahy milostné korespondence přirozeně vyplývá, že v ní dominantní místo zaujímá vzájemný vztah mezi pisateli a důležitou roli v komunikaci hraje emoční složka. V případě korespondence L. Vaculíka a H. Bukovanské se ale osobní rozměr psaní prostupuje s reflexí románového textu, už jen proto, že milostný příběh tvoří jednu z hlavních tematických linií, ne-li hlavní osu románového vyprávění. Již ve chvíli, kdy Helena Bukovanská hodnotí svůj románový „portrét“ či tematizuje svůj postoj k *Českému snáři*, ztrácejí tato vyjádření čistě osobní ráz sdělení. Nakolik jsou životní realie a umělecká výpověď propojeny, vyplyne z následujících ukázek. Ve čtvrtém dopise (z 15.–16. 9. 1979) Vaculík sděluje: „Myslel jsem, a hrozil Ti, že se Ti budu mstít, jak o Tobě budu psát. [...] vychází mi msta trochu jiná: nepíšu o Tobě vůbec.“ Oboustranné pochyby nad románovou podobou jejich vztahu jsou v korespondenci poprvé zaznamenány už 31. 8. 1979 (2. dopis): „přesto jsem byl znejistěný jednou malou větou Marcelinou [příteklkyně Heleny Bukovanské]: že se mého psaní bojíš. [...] Pochyboval jsem najednou o svém právu mluvit vůbec o Tobě, vyzrazovat Tě vůbec, připojovat Tě k sobě [...]. Zažívám také nechutné rozpory nad svým psaním, když cítím, že bych toto všecko [tj. emoce] měl vpustit do svých líčení, aby jejich rasa zůstala čistá, ale bojím se ponížení a trestů — na Tobě i na mně.“ Následující citace z dopisu č. 13 (13. 11. 1979) dokumentuje jak vztah životní reality a umělecké výpovědi, tak morální stránku otevřeného psaní o živých osobách: „A vůbec mám z toho textu strach, [...]. Je to tak nešetrné, že se to dá trošku ospravedlnit, jenom když to bude moc dobré, a to kdo mi pravdivě řekne?“¹⁰ Vedle obav z reakce Heleny Bukovanské

8 Z Vaculíkova dopisu Bukovanské (21. 4. 1980, č. 37) vyplývá, že Kohout od ní první zásilku dosud nedostal.

9 Ke klasifikaci pramenů a charakteru úprav viz Kosák 2022.

10 Vypravěčovy pochybnosti jsou zachyceny i na mnoha místech finálního románového textu: „Nedokážu už posoudit, zda způsob mého psaní o lidech je snesitelný“ (Vaculík 2002, s. 473).

(i dalších zúčastněných osob)¹¹ zůstane jedním z „leitmotivů“ jejich vzájemné korespondence románový obraz Heleny, oba tyto motivy zvláště zesílily poté, co Vaculík odeslal rukopis za hranice.

Motivací Vaculíkovy formulační opatrnosti však nebyl čistě jen respekt vůči intimní rovině popisovaných událostí, ale i péče jiného druhu: kompoziční, strukturní ohledy na dokončovaný text *Snáře*. Spolu s tím se ve Vaculíkových dopisech záhy objevuje nová tendence, jež od poloviny ledna 1980 nabírá na síle — a v jejím důsledku listy pro Helenu Bukovanskou stále více připomínají přípravný literární materiál. Snad není příliš přehnané tvrzení, že Helena postupně začíná nabývat rysů spíše stylizované literární postavy (přesněji řečeno, tento modus začíná převažovat: „ještě chvíli, a budu v duchu mluvit se smyšlenou postavou“, zaznělo již v psaní 15.–16. 9. 1979); výmluvná jsou místa, kdy Vaculík o ní i o sobě v korespondenci píše ve třetí osobě („ta žena“, „ten muž“, „ten vůl“, „příběh cizí dvojice“), čímž si pohrává s jakoby externí rolí čtenáře či redaktora. Zabývá se otázkami celkové kompozice *Snáře*, zamýšlí se nad působením díla na jiného, nezúčastněného adresáta. Moment uměleckého, stvořeného kódu nabývá vrchu nad osobními rozměry událostí. Mluví-li i nadále o citových dopadech líčených událostí, přemýšlí o nich, jako by byly součástí stylizovaného výtvaru, jako je tomu v 23. dopise (z 15. 1. 1980): „A jestli by se náš příběh příznivě uzavřel (třeba že by zmizela hranice a jezdilo se sem tam jak z města do města), tak Ti je [Heleniny dopisy, jejichž originály chtěla v případě rozchodu zpět] dám taky. Dělán však dvě výjimky, k nimž příležitost postřehl jsem až dodatečně: dva dopisy¹² chci dát jako zápisy do své knížky, v obou případech jsem si jejich vhodnost pro ten účel uvědomil až později, takže naštěstí tím nebyl obsah ani styl ovlivněn. Jak jsem Ti už oznámil, přestala se mi Helena na stránkách vyskytovat, jednoho dne, po jednom telefonu (to ještě není definitivní).“

V dalším pokračování dopisu Vaculík přijal pozici distancovaného recipienta reflektujícího způsob, jakým citované dopisy mají působit: „Čtenář od té doby bude poznávat dvě věci: o Heleně se přestává jednat, ten člověk si ji kamsi truchlivě odtáhl do doupěte, z kterého zaznívá jenom skučení. Případ se čili odstěhoval, kam patřil od začátku: do hlubokého soukromí. Pouze se dvakrát proflákne, že to vůbec nepřestalo odjezdem té ženské, nýbrž je to horší a horší. Dva dopisy, adresátka není jmenována (!), dopisy mají zpravodajský charakter: že prší, že byl tam a tam, čte to a to. Jako když zrychleným sledem scén ve filmu se stručně shrnou události posledního století. Musím se snažit, aby se všechny vyskytující se postavy během roku a knížky nějak někam posunuly, povyvinuly, musí být řečeno, co se s nimi děje dál, a tedy si čtenář má oddechnout: Sláva, píšou si aspoň!“ (pokračování dopisu z 15. 1. 1980).

Současně se Vaculík se značnou důrazností a opakovaně domáhal toho, aby se jeho partnerka k rukopisu vyjádřila: „Využij, prosím Tě, Pavla [Kohouta] k odeslání dopisu, v němž mi napíšeš věci, které mi z různých ohledů nechceš posílat poštou, tedy hlavně: co si myslíš o tom textu, co jsem Ti poslal! Všecko mi napiš! Je to na-

11 Příklad hypotetického dialogu je zaznamenán v dopise z dne 31. 8. 1979: „Většinou jsem dneska pěstoval kritické námitky našich milých přátel.“

12 Jedná se o dopis č. 9 z 11.–18. 10. 1979 a č. 22 z 13. 1. 1980. O způsobu, jakým je Vaculík zapracoval do románu (Vaculík 2002, s. 362–365 a 456–458), bylo pojednáno v rámci Textologického kolokvia č. XIV (29. 11. 2022); téma bude dále rozvedeno v samostatné studii.

prosto nutné i vhodné právě teď, kdy ho celý přehlížím, reviduju, upravuju. [...] Já jsem opravdu křehký a vratký a choulostivý po stránce Heleny, ale zvyklý na všechno a otužilý po stránce psaní. To jednoduše, když něco neuznám, tak to ignoruju a nic mě nezkrúší. [...] Já bych kruci nechtěl, aby ses po odeznění (nevím čeho, jak to nazvat), musela stydět za svou úlohu, svůj styk se mnou, za mne či za sebe! ¶ Na pavouky mi neodpovědělas: já jsem se ptal, jestli smím mluvit o tom, že je zachraňuješ z vany rukou¹³ (26. dopis [3. 2.] 1980).¹⁴

V listě psaném 30. 3. 1980 (dopis č. 34) se Vaculík — opět v souvislosti s Helenou — vyslovil ke genezi románu, k povaze a intenci prováděných úprav: „Začal jsem loni v lednu psát, a nevěděl jsem, co to bude. Přišlaš mi do života (= do rány), já za to nemůžu víc než za to, že žiju. Nevidím smysl v zatajování. Naposledy se můžeš rozhodnout, jak se jmenem.¹⁵ Vyškrtnout celou tu událost, to ani není možné už. Při přepisování načisto jsem jen trochu víc rozváděl, co jsem v zápiscích měl jen zachyceno, jen v několika případech jsem udělal dodatečnou vložku, když jsem pochopil, že kniha, která se stala knihou o Tobě, to potřebuje. Někde jsem kamuflaval a přetvářel, kvůli kompozici, gradaci atd. Nakonec, to je směšné, už sám nevím, co je víc pravda.“ V bezprostřední návaznosti na tuto pasáž vyvstala také palčivá otázka emigrace, která rovněž stojí na průsečíku životní praxe a psaní (a ve *Snáři* vystupuje jako návratný motiv): „Tématem je tedy to, nač ses mě ptala, že nevíš, co to je: vlast. Mě emigrace žrala dávno předtím, ale že se mi z problému obecně morálního, politického, kulturního změnit v tak osobní, to jsem nečekal. [...] tímto napsáním jsem si zarýgloval sám cestu pryč, což jsem chtěl.“

Péče o Helenin obraz a ohledy na privátní rovinu, do níž vyprávění zasahuje (ale z níž současně i čerpá), byla důležitou složkou Vaculíkova uvažování nad románem. Jak se ukáže v dalším výkladu, jednalo se ale právě jen o jeden z faktorů (a možná ani ne ten hlavní), který sehrál svou roli při rozhodování, jak dál s románem naložit.

13 Tato epizoda pak na stránky *Snáře* nakonec vstoupila jako jedna z nepřímých charakteristik Heleny: „zatímco pavouky zachraňuje Helena z vany tak, že je nechává vylézt po své nahé paži“ (Vaculík 2002, s. 280).

14 Dopis je Vaculíkem s největší pravděpodobností mylně datován dnem 3. 1. 1980, upravujeme a rekonstruujeme datum, aby odpovídalo chronologii vyplývající z logiky číslování dopisů.

15 Podoba jména patřila k důležitým a opakovaně v korespondenci probíraným tématům; v různých fázích vývoje textu *Snáře* také jméno mělo, před formou „Helena B.“ v Petlici, několik variant. V 26. dopisu z [3. 2.] 1980 Vaculík napsal: „Já Tě v knížce jmenuju Helena D., jinde píšu o Ester. Samozřejmě si každý může domyslet, co chce, ale to už patří k rozkoši i hanbě toho, vejít vůbec ve styk s někým, jako jsem já. Odmítám přejít na smyšlená jména, protože je to ústupek dvěma rokům: za tři roky jsou ta jména i události jakoby smyšlené. A víme, že za každým jménem postavy z literatury skrýval autor tu a tu skutečnou osobu. Konkrétní shodu jména s živou osobou zná stejně jen pár lidí okolo a pro ostatní je jako smyšlené.“ K vymizení jména „Helena“ v závěrečné části románu po hrdinčině odjezdu do emigrace Vaculík napsal (21. 4. 1980, 37. dopis): „Své jméno tam nehledej, není tam už, ta naše věc je tam vepsána jináč.“ A 3. 7. 1980 (50. dopis): „[...] nechtěl jsem zpočátku mluvit o Heleně, abych jistou H. nevyzradil, proto jsem nastolil Ester, a Ester také případ dokončuje, když H. nám, a hlavně mě, mizí z dosahu rukou.“ Současně ale od náhradního jména upustil již dříve (18. 5. 1980, 41. dopis): „Ty se domníváš, že kdybych ji přejmenoval na Boženu, tak bys z toho byla venku?“

A v případě počáteční negativní reakce ze strany Heleny Bukovanské zazněla tato Vaculíkova replika: „Nevidíš tu věc v celku, ale jenom svůj čtvereček. Já si myslím, že jsem napsal krásnou ženskou, hotovo.“

REAKCE Z BLÍZKÉHO AUTOROVA OKOLÍ

V korespondenci mezi Ludvíkem Vaculíkem a Helenou Bukovanskou dojde i na tematizaci Vaculíkova vztahu k jeho manželce Marii a k milence Zdeně Erteltové, které se staly předobrazem románové „Madly“ a „Zdeny“. Obě se ke *Snáři* vyslovily. Vaculíkův zápis ze 4. 1. 1980 (20. dopis) registruje reakci Zdeny na jeho zmínky o textu: „Z. sama ještě nic neví [tj. o Vaculíkově vztahu s Bukovanskou], myslím, jenom když mi opisovala ty texty pro Divadlo [vídeňské uvedení *Českého snáře*; více viz dále], zůstala jakási zaražená z neznámého. Byla dojatá i rozčilená, stručně, ale výrazně řekla, že kniha zřejmě bude konečně o tom hlavním u nás, a dodala, že ať to stojí cokoli. (?) Čili zas na mě padla hrůza z odpovědnosti, zda si dokážu vykoupit vůbec něčím odpuštění všech za všechno, i Tvoje.“ Zdena Erteltová znala vybrané úryvky z románu již předtím (a současně i dříve než většina ostatních): autor ji v prosinci 1979 požádal o jejich přepis pro vídeňskou prezentaci své tvorby (bude zde o ní ještě pojednáno podrobněji), poté dostala další příležitost seznámit se s celým *Snářem* v květnu 1980. Tuto epizodu Vaculík v dopise Bukovanské (18. 5. 1980, č. 41) podal následovně: „dal jsem jí číst své psaní a s prapodivným zas pocitem pozoroval její prachsmutné potácení ode dne ke dni, a moje vzduchoprázdno se šířilo do větších a větších kruhů. Způsobil jsem veliké trápení, nezasloužím nic dobrého, a nevím vlastně už dobře, co můžu ještě chtít. [...] Děje se, co jsem zhruba čekal: zbavuju se přízní na všech stranách.“

Na text Zdena Erteltová reagovala v emočně vypjatém dopise datovaném dnem 15. 10. 1980, v němž mimo jiné zaznamenává okolnosti, za nichž ji Vaculík s románem obeznámil: „nutil [jsi] mě [během týdne stráveného na její chalupě v Rochově] číst a pozoroval bedlivě celou tu dobu, aby Ti neušla jediná radost, potěšení, překvapení, jediná bolest, zoufalství, jediná slza, když jsem se dovídala věci, o kterých jsem neměla ani tušení.“

Postoj Marie Vaculíkové k rukopisu románu¹⁶ byl ještě ostřejší a rezolutnější: vyslovila se k němu v dopise z června 1980,¹⁷ Vaculík jej pravděpodobně četl až poz-

16 Mariin soud lze zhruba připodobnit k jejímu příkrému odsouzení Vaculíkova románu *Sekyra*. Ve Vaculíkově podání (dopis č. 39) měla její tehdejší reakce tuto formu: „nejenže jsme se strašlivě o to hádali, takže jsem se k dalšímu psaní musel probírat jako ze zabití, ale napsala dopis Ivanovi, kde ho žádala, aby se v nakladatelství přičinil proboha, aby to nevyšlo. Viděla v tom hroznou bezohlednost, jíž se dopouštím ke svým rodičům i strýcům, sourozencům a celé širší rodině. — To nepíšu jako omluvu za jednání k Tobě, vždyť shoda je jen přibližná: tehdy jsem vlekl za sebou svou rodinu, teď lidi, kteří mi k tomu nijak nedali ani krevní právo.“ V listu z 10. 9. 1980 je ovšem Mariin odsudek *Snáře* poněkud relativizován: „(Moje manželka považuje můj spis za vrchol špatnosti, když má na mě zlost, a za literární dílo možná značné ceny, když je nálada jiná.)“

17 Respektujeme přání sourozenců Vaculíkových, aby tento dokument ryze soukromé povahy nebyl zveřejňován.

ději.¹⁸ Podle svědectví syna Jana Vaculíka (ze dne 23. 6. 2022) pro ni bylo nepřijatelné, že jsou v románu tematizovány případy z praxe v manželské poradně, kde pracovala, — důrazně trvala na vyškrtnutí všech těchto pasáží (k čemuž nedošlo). Souhlasně se vyslovila k — v románu zpodoběnému — stanovisku Drahomíry Pithartové.

Jedním z nejrelevantnějších posuzovatelů byl pro autora Pavel Kohout, pobývajícím tou dobou ve vídeňském exilu.¹⁹ Kohout měl v plánu uspořádat večer věnovaný tvorbě Ludvíka Vaculíka, pro nějž Vaculík navrhl výbor z právě rozpracovaného nového románu. Prostřednictvím tohoto „výboru“²⁰ se Pavel Kohout s dílem poprvé obeznámil. Pořad měl proběhnout ve studiu vídeňského Burgtheatru.²¹ Vaculík 15. 1. 1980 (23. dopis) Bukovanské napsal: „Mluvil jsem dnes s Pavlem. Zneklidnil mě, prý mi píše své připomínky a návrhy, věc se odkládá, možná je to (vlastně jistě) k jejímu prospěchu, ale já jsem nechtěl, aby se z toho stala důležitá věc, mně nejde o teatrální úspěch, mně jde o to představit se jednou, jak sám chci, a bez potlesku třeba, a bez rozpačitého ticha odejít, ale od té chvíle ať vědí, co si myslím. Já nechci, aby to bylo dokonalé a výborné, já chci, aby to bylo, jaké chci, i za cenu dokonalosti a výbornosti.“ O kus dále se pokouší vmyslet se do Kohoutova postoje a předem uhaduje jeho hodnocení: „On mi asi Pavel vytýká, co píšu o Ester [tj. o Heleně Bukovanské] a o té ženě na mostě [narážka na scénu s Helenou před jejím odjezdem]²² a vůbec z čeho by mohlo vyplynout, že jde o Tebe. Protože Ti to uškodí, je to beztakovní, nehorázné, neuvědomuju si, a co si pomyslí veřejnost, a zveřejňuju tím, atd., že? — Vsaďte se! Že on říká, že jsme oba bzbblblí, nevíme, co děláme, ztratili jsme soudnost a vkus. (Slovo bzbblblí, vzniklé překlepem, je druhý stupeň zblbllosti, třetí stupeň navrhuju blblblblí.) — A on se za nás stydí. Že?!“

18 Podle zápisků Vlasty Kubešové (25. 2. 1981): „M[adla] přečetla ČS [Český snář], napsala L[udvíkovi] k němu povídání na stroji, ale nedala mu to. Založila v deníku. M[adla] tam napsala, že v ČS je největším překvapením pro ni, že všechny ženské jsou kompenzací velkého strachu, že by měli zavřít mě (říká M[adla]), protože fejeton o statečnosti je Můj fejeton.“

19 Roku 1978 bylo Kohoutovi a jeho manželce povoleno vyjet na pracovní cestu do Rakouska, dokumentem datovaným 1. října 1979, který byl zveřejněn a pravděpodobně i vytvořen až poté, co jim bylo 4. října 1979 zabráněno ve vstupu do vlasti, však byli oba zbaveni státního občanství.

20 Jedná se o strojopisný výbor z ukázek nazvaný „Český snář. Průřez pro Rakušany staré i nové“, čítající 55 stran (od 31. ledna 1979 do 29. listopadu 1979), doprovázený Vaculíkovým průvodním dopisem psaným německy a akcentujícím jeho „indiánskou identitu“, mottem, soupisem vybraných ukázek (datum + stručný obsah) a souborem šesti fotografií z rodinného archivu. Textově se výbor liší od všech nám dosud známých verzí (nejblíže je R1), představuje tedy samostatnou redakci (uložen v Libri Prohibiti, předán L. Procházkovou).

21 Dle Kohoutova dopisu se akce měla uskutečnit 20. 3. 1980 na scéně Akademie-Theater, komorní scéně vídeňského Burgtheatru. Jednalo se o součást širší propagace české literatury v zahraničí, první večer byl věnován tvorbě V. Havla, v plánu bylo uvedení J. Seiferta, B. Hrabala, I. Klímy, A. Klimenta, J. Gruši, J. Škvoreckého ad. Přidruženou akcí večera věnovaného Vaculíkovi měla být do foyer divadla umístěná prezentace Edice Petlice jakožto v cizině v té době nejkompletněji shromážděné samizdatové řady.

22 Posléze se její fotografie na mostě stane součástí obrazové přílohy *Snáře*, viz Vaculík 2002, s. 168.

V pokračování téhož dopisu, dopsaném dodatečně, je zachyceno i stanovisko Karla Kosíka k chystané prezentaci ukázek na vídeňské scéně. Kosík se k věci vyjádřil v dopise z 12. 1. 1980 velmi lakonicky, jednovětvým vyjádřením, které vešlo do textu *Snáře* pod záznamem ze 17. ledna 1980 (Vaculík 2002, s. 458):²³ „Milý Ludvíku, Tvůj rukopis na mne zapůsobil tak sugestivně, že jsem se rozhodl převzít jeho hlavní parolu: Ať mi každý vleze na záda!“ Vaculík jeho reakci popisuje Bukovanské následovně: „ten se však na mě rozložil po přečtení ,průřezu pro Rakušany“ a dodává na vysvětlenou: „dal jsem mu to číst, protože mám hrůzu z reakce lidí, a potvrdilo se: řekl sice, že mu nic nevadí a nezlobí se, ale přerušil společenské styky, nejen se mnou, ale vůbec: prý mám v tom spise pravdu, člověk se má na všechny lidi vykašlat a žít svým myšlenkám. — To je v mém ,spise‘? — Ale já nezměním na tom nic, neboj se či se naopak boj! Víím, že dodatečnými opravami bych to pokazil. Ovšem na Tvůj názor (aspoň na tu část) jsem zvědavý velice.“

K plánovanému uvedení výboru z nového románu ve Vídni se váže i další výměna dopisů mezi autorem *Snáře* a Pavlem Kohoutem — ten se o textu, který měl možnost poznat pouze z ukázek vybraných Vaculíkem, vyjádřil v dopise z 19. 1. 1980 značně rezervovaně: „dostalo se mi něco taktů, Mistrem osobně z partitury vybraných, ale o opusu celém nemám, věř mi, tu nejmenší představu. Tak třeba v těch vybraných úryvcích je ,červenou nití‘ úvaha o emigraci či setrvání doma. Je to i červená nit díla? Kde dílo (i ča-

23 Obširně o jeho postoji referuje ve svých zápiscích Vlasta Kubešová. Ke dni 13. 2. 1980 zaznamenala, že Kosík se údajně roznemohl z četby *Snáře*: „Je tam hodně o Kosíkovi, protože se často stýkají. Kos[ík] zůstal omráčený. Nemůže se od té chvíle prý soustředit na svoji práci [...]“ Po společné návštěvě koncertu a četbě příslušné epizody ve *Snáři* „Kosík žasl, co L[udvík] se skutečností udělal: Takhle Ty vnímáš? To jsem netušil, jak přetváříš skutečnost...“ Podle zápisu Kubešové z 5. 5. 1980 „Kosík je z toho zničený, protože je tam i to, co on říkal L[udvíkovi], že se ho ptali StB a že mu kladli na srdce, že to L[udvíkovi] nesmí povídat. On že mu vždy všechno řekl proto, aby L[udvík] věděl, nač se má připravit, kam už se co posunulo... Je tam všechno, s kým se ten rok L[udvík] setkal, s kým mluvil a co.“ Kosíkovy názory jsou vylíčeny také v zápise z 5. 5. 1980: „Technika postupuje a nerespektuje žádné hranice. Tímto způsobem psaní L[udvík] také nerespektuje člověka, jeho potřebu vyjadřovat se uvolněně a někdy říkat lidem věci k uvolnění. [...] Člověk něco řekne, aniž by se cenzuroval, jestli mu už i to někdo vezme, nezbude mu nic. L[udvík] dříve hodnotil poznatky, vážil a pak byl rád, že z mnoha kusů byla stvořená postava jedna. Ale takhle vulgárně postavit člověka zcela nahého.“ Podle záznamu z 20. 5. 1980 Kosík také sdělil: „já to přečtu, pak si o tom pohovořím nejdřív já s L[udvíkem], pak s M[adlou] + jeho [tj. svou] ženou Marií a pak si dáme rok pauzu — nemůžu takhle mluvit. Další vstup... a ztráta lidské kvality.“ Ke dni 11. 10. 1980 Kubešová zapsala: „prof. Kosík řekl, že Vaculík je zločinec. M[adla] myslela, že je to sranda, ale za chvíli pochopila, že Kos[ík] mluví vážně. Kosík — říkám to odpovědně, chci, abys to slyšel: jménem bezejmenných postižených, kteří budou mít teď potíže. Ty jsi sobec, nemáš žádnou odpovědnost. Vůbec není rozdíl mezi Vac[ulíkem] a Fišerem. [...] oba jednají s lidmi, jak se jim zachce. Tahají s nimi jak s figurk[ami] na šachovnici. Lidé jsou jim k tomu, aby s nimi zacházeli, jak se jim zlíbí — manipulovali podle své libosti. [...] L[udvík] mlčel. Pak se zeptal: Koho myslíš — ti bezejmenní postižení — psal je [n] o těch, kdo už jsou ve hře, o kterých StB ví a nemůže se jim tedy víc stát. L[udvík] řekl, že Kos[ík] žádal, aby mu svůj názor na Čes[ký] snář napsal. Kos[ík] odmítá — kdo ví, co by s tím jeho písemným projevem L[udvík] zase udělal?“

sově) začíná a kde končí? [...] Čím to jako celé drží dohromady?“ Vyjádřil také pochybnosti nad morálními aspekty projektu: „Napadlo Tě, že rozdáváš kamarádům známky z vyvolání, aniž by ses i jen zmínil, jak prospívají v celém předmětu? Bylo to Tvým úmyslem? Ano-li, proč? Ne-li, jak k tomu přijdou [...], když si zdejší divák nebude moci okamžitě koupit celou knihu, z níž by mu došlo, jak to vlastně myslíš? Je to, Ludvíče, v tomto stavu nešťastný projekt [...]“. Kohout poté představil vlastní verzi programu komponovaného večera, v níž spěl ke stvrzení zakořeněné podoby Vaculíka-novináře a veřejně angažovaného mluvčího.²⁴ Výběru výhradně z „Deníku“, jak Kohout píše, měl být věnován samostatný večer. Kohout rovněž vznesl výhrady ke způsobu zobrazení konkrétních osob, včetně té vlastní: „[...] jestli se někdo na Tebe nebude zlobit za to — jak o něm píšeš, tak jsem to já, vždyť co já už si o sobě všechno přečet! Ale čta Tebe, kroutím hlavou nad tím, jaks mě za tolik let málo poznal. To proto, že jsem Tě nezajímal, anebo proto, žeš vždycky tak povrchní v soudu? [...] máš vlastně taky dost blízko k ustálenému názoru, že jsem šoumen, kterému nic nedopadne až ku srdci.“

Celý zde uvedený pasus z Kohoutova dopisu byl podnícen jeho charakteristikou ve *Snáři*: „Pavlovi by prospělo zhroucení zvenku do sebe“ (Vaculík 2002, s. 398). Kohoutova reakce je v románu zachycena v zápisu ke dni 28. ledna 1980, počínaje slovy: „Ne tak příznivě smýšlí zatím o něm [románu] Pavel Kohout ve Vídni“ (Vaculík 2002, s. 468). A v dopise Kohoutovi (3. 2. 1980) následně napsal vyhubavě: „Ovšem recenzovat Tě veřejně bych neměl, sakra, mám to škrtnout? Já neškrtnu nic, jedině v Tvém případě udělám výjimku, jestliže se mi nezdaří udělat to tak, aby bylo zřejmé, že jsem obrácen k Tobě, nikoli od Tebe.“ Zmíněný list je pozoruhodný ještě v tom ohledu, že se v něm Vaculík pokusil — jako odpověď na předchozí výtky — charakterizovat žánr a tematiku *Snáře*.²⁵ Vaculík i v dopise Heleně Bukovanské z [3. 2.] 1980 zopakoval přání, „ať se o ‚Českém snáři‘ nemluví teda vůbec, dokud ho [Pavel Kohout] nedostane celý“. Jejich názorovou výměnu vylíčil slovy: „Nakonec se snažím vysvětlit mu něco, čím jsem se ho v tom textu dotkl. On mi v dopise píše, že není žádný rozmazlenec, nemá rád fňuky, musel a musí v životě... atd. [...] Ovšem píše mi dost o celkové nevhodnosti mého textu z těch a těch důvodů, a že se v tom shoduje se svými konsultanty odbornými i ‚lidskými‘ a ať se nedám prý máš Tvými útešnými slovy, jelikož Ty se mnou mluvíš jako s člověkem, jenž potřebuje povzbudit.“

Pavel Kohout se ke *Snáři*, s nímž se mezitím seznámil v úplnosti, vrátil v korespondenci ještě několikrát a jeho celkové hodnocení se změnilo. V dopise z 10. 6. 1980 se vztáhl k otázce, jaké reakce román — ať už reálně, či potenciálně — vyvolává, co by

24 Návrh obsahoval ukázky z próz *Sekyra*, *Morčata*, z fejetonů, reportáží a úryvky ze *Snáře*; večer — o celkové délce 80 minut četby a 10 minut Kohoutových vstupů — měl být uzavřen četbou nového fejetonu „Jaro je tady“ (na rok 1979). Vaculík s tímto pojetím nakonec spíš souhlasil a v dopise Kohoutovi (3. 2. 1980) adresáta nabádal, aby se o knize nemluvalo, „než ji odevzdám hotovou“; její dokončení je teď jeho hlavním zájmem „a péče ještě o její předběžné části, i když by měla význam reklamní, by mě odváděla, zdržovala a znechucovala“.

25 *Snář* ve Vaculíkově charakteristice bude „mít asi 500 stran, a je to román, nikoli pouhý deník, jelikož ač formou deníku, vedu dějovou linii, celek drží pohromadě několik myšlenek, z nichž jednu jsem vyslovil (emigrace), druhou jsi ty nazval ‚tři ženské‘, třetí snad je jakési dozrávání člověka ke své úloze, resp. probuzení do skromnosti, vědomí moc malé moci a budování vzdoru proti osudu na jiném chování než dosud...“

to mohlo znamenat pro Helenu Bukovanskou. „Však ani já [...] nepřechtu bez zatrnutí ‚Blbý Kohout‘...“, podotkl. A slovy „Uvidíme. Jistě o tom též napíšeš“ glosoval způsob, jakým Vaculík do románu zapojoval reálné životní situace i následné reakce zúčastněných na napsané.

Obavy z možných dopadů vydání *Snáře* se v korespondenci mezi Vaculíkem a Bukovanskou poprvé naplno objevily v dalším pokračování dopisu z 15. 1. 1980: „Máš pravdu, co se týče knížky, mé obavy z následků. Ale to musím snést, hlavně aby byla dobrá.“ Podle již uvedeného dopisu z 30. 3. 1980 ale Vaculíkovy pochybnosti postupně sílily: „Jenže, jak se blížím ke konci, dostávám vážnou obavu, jestli vůbec ta věc může vyjít na světlo: s ohledem na všechny ostatní lidi. Například Zdena neví vůbec nic [tj. o vztahu s Bukovanskou]! Madla ví, co píšu, tedy spíš v jakém duchu, a hlavně má výhodu, že ví o Tobě. To se může ucházet o pochopení u lidí, jen když to bude shledáno dostatečně hodnotným, jinak je to strašná věc!“ Celkový postoj Vaculíka se však jeví jako rozporuplný — současně totiž učinil kroky ke zveřejnění textu: postupně poslal rukopis do exilu Bukovanské a Kohoutovi; pracoval na tom, aby byl v úplnosti doručen Škvoreckému — uvažoval tedy jak o exilovém vydání románu, tak o jeho zařazení do Edice Petlice; paralelně nadto probíhaly přípravy jeho překladu do němčiny. První zprávy o úvahách tohoto druhu nalézáme v korespondenci s Bukovanskou již [3. 2.] 1980: „Dále se snažím vyložit, že to není knížka pro cizince a že mi ve skutečnosti záleží na českém vydání u Škvoreckého“.²⁶ V březnovém dopise Bukovanské (dopis č. 34) tato linie uvažování pokračuje: text německého překladu by kromě Kohouta měl jmenovitě posoudit Vladimír Blažek a Vilém Prečan;²⁷ Vaculík pro tyto účely zprvu hájil minimální krácení textu:²⁸ „vůbec mi nezáleží na vydání v nějakém cizím jazyce. [...] jestli ta knížka je dobrá, tak ať ji vezmou, jak leží, nebo nechají tak. [...] Ustupovat pouhé čtenářské pohodlnosti, to nechci. Jsem přesvědčený, že — s vynecháním některých místních podrobností českých — ta věc (jestliže bude shledána dost dobrou) je pro ně užitečná se vši zatímní nesrozumitelností.“

OHLYS A VYDÁNÍ ROMÁNU

Úvahy týkající se paralelního vydání *Snáře* v samizdatu, v exilu a v překladu do němčiny byly v období po jeho dokončení v dubnu 1980 zastíněny (či přesněji zkompliko-

²⁶ V dopise Kohoutovi (31. 3. 1980) Vaculík dokonce napsal, že až po případném souhlasném vyjádření Škvoreckého jej zařadí do Edice Petlice.

²⁷ Zmíněné osoby jsou v románu charakterizovány jako „souvisleji uvažující lidé“ (Vaculík 2002, s. 265). V. Prečan znal *Snář* pravděpodobně pouze z ukázek, zveřejněných až roku 1981 v exilových periodikách *Svědectví* a *Listy*. Z jeho dopisu (dopsaného 7. 12. 1981, redigovaného jím 25. a 28. 12.) dále vyplývá, že hlavním podnětem k jeho napsání (kromě pro něj v té době palčivé otázky, jakou roli může sehrát emigrace pro domácí společensko-politický vývoj) byl příkře odmítavý článek J. Tesaře ztotožňující *Snář* s Vaculíkovou exhibicí a sebe prezentací (Tesař 1981), což Tesař vnímal jako ohrožení konspirace. V. Prečan v textu naproti tomu nacházel „demytologizační anebo antimýtovotvorný“ potenciál.

²⁸ V německém vydání došlo ke značně razantním zásahům a autor se po této zkušenosti zdráhal na obdobné změny přistupovat.

vány) pochybami, zda je text vůbec vhodný ke zveřejnění. Vaculíkovy názory tehdy prodělaly turbulentní vývoj od počátečního určení *Českého snáře* pro vydání²⁹ přes následné zamítnutí tohoto záměru až po závěrečnou realizaci (v Edici Petlice 1981; německý překlad s názvem *Tagträume. Alle Tage eines Jahres*, Hamburg, Hoffmann und Campe 1981, přel. Alexandra Baumrucker; knižní exilové³⁰ vydání v Torontu, Sixty-Eight Publishers 1983). Do autorova názorového vývoje se pravděpodobně silně promítla korespondence s Helenou Bukovanskou a snaha vyjít těmito „manévry“ vstříc mj. jejím měnícím se přáním a hodnocením textu. Nelze ani vyloučit, že skutečný spisovatelův záměr se od deklarací uvedených v dopisech adresovaných Bukovanské poněkud odlišoval a že možná — zejména když získal podporu z řad méně osobně zangažovaných čtenářů, kteří více zohledňovali estetickou rovinu díla — od možnosti vydání nikdy neupustil zcela.

Helena Bukovanská se s rukopisem *Snáře* seznamovala spíše v pozvolném tempu. V průběhu četby se její poměr k textu dramaticky proměňoval a její hodnocení opsalo trajektorii od počátečního ne zcela vyhraněného postoje přes radikální odmítnutí až k nadšenému přijetí. Do jejího vnímání vstoupily i názory třetích osob, které buď dostaly text k četbě spolu s ní (Pavel Kohout), nebo se s ním seznámily jejím prostřednictvím (výtvárník Karel Havlíček,³¹ neidentifikovaná „jedna paní“). Na začátku převládaly rozpaky: „tak jsem se teď zase dívala do spisu a já se tam snad dívat nebudu! Anebo budu a budu to dávkovat podle potřeby léčby náklonnosti“ (6. 4. 1980). V centru její pozornosti zprvu stál románový obraz vzájemného vztahu — ten se stal také předmětem zájmu Karla Havlíčka, jemuž Bukovanská půjčila rukopis k přečtení a jehož reakci v dopise ze 7. 4. 1980 tlumočila takto: „prý ‚jela jsem po Tobě jako metař po‘ — neřekl po čem (myslím), ale chtěl tím asi říct, že nevybíravě“. V přípisu k témuž dopisu pak vysvětlila: „jako po vajglu“. Následuje však odlišné hodnocení textu: „Povídali jsme si docela pěkně, jakous napsal asi (jsme skromní) nádhernou knížku!“

V listu z 22. 4. 1980 však jednoznačně dominoval její odmítavý postoj: „píšu Ti po prvním rychlém přečtení a samozřejmě velmi zaujatě.“ Dále vylíčila pocit, který nazvala „zrazeností“, jejíž příčinou je „ješitnost“, a podtrhla svůj rodinný stav: „nejsem svobodná dívka“. Sdělila Vaculíkovi: „Tedy: píšeš pěkně o všech ženách [...], a o mně píšeš 2x až moc hezky [...] — ale strašně Tě v knize uháním, vtírám se pod různými

29 Přípravné kroky jsou zaznamenány i v samém *Snáři*, dočteme se tam jednak o chystaném vydání v němčině, jednak (záznam datovaný 28. 1. 1980) o jeho finalizaci: „Odnel jsem k písarce první část zredigované přepsaného Spisu, asi čtvrtinu“ (Vaculík 2002, s. 468). Obdobné zmínky jsou obsaženy i v citovaném dopise Kohoutovi (3. 2. 1980): „Z povahy plyne, že by to mělo co nejrychleji vyjít (jako ročník, když to má formu ročního deníku), a stačilo by mi naprosto pěkně vydání s fotkama u Škvoreckého, víc nic.“

30 Tomuto vydání předcházelo zveřejnění ukázek z románu v exilových časopisech *Svědectví* (New York — Paříž) 16, 1980/1981, č. 64, [červen 1981], s. 747–811; *Listy* (Řím) 11, 1981, č. 3/4 (Čtení na léto), [červenec], s. 140–148 a *Proměny* (New York) 18, 1981, č. 4 [říjen 1981], s. 23–38.

31 Karel Havlíček se stal autorem obálky pro exilové vydání románu v Sixty-Eight Publishers; návrh vznikl pod dojmem jeho rozhovorů s Helenou Bukovanskou a pravděpodobně z její iniciativy. Obálka byla použita i ve vydáních v nakladatelství Atlantis v roce 1990 a 1992. Vaculíkova značně odlišná vyjádření k obálce — H. Bukovanské 1980 a P. Kohoutovi o rok později — budou včleněna do komentáře v chystaném vydání románu v České knižnici.

záminkami Ti do domu [...], uplácím Tě růžema sekyrama řetízkama — takže vlastně co Ty můžeš? Chvilčkama, zdá se mi, že Ti jen chybí sukovice v kuchyni na mne připravená (tohle mi jde ještě s humorem) a Ty přihlížíš udiveně (nebo jak) zvenku, já se nedám, mámím na Tobě vážná slova k neodjezdu a na Tvou chlapskou zdenní nabídku nabízím tříletou. [...] A Ty — pozorovatelná až do odjezdu, kdy chlupci berou kaštánek. ¶ Přesným sešlápnutím jsi nás všechny zdeformoval, každého opačným směrem (mne směrem k pošetilé zbožňovatelce — ostatně si myslím, že takhle jednostranné to není, by taková osoba nemohla tak dlouho existovat) a zdá se mi, žeš nás zdeformoval tak nejen ke své literární potřebě (promiň [...]).“ Helena Bukovanská vyjádřila své obavy ze zveřejnění slovy: „Pokud Ty své pozdější prozrazení uneseš, stejně je jiné povahy, ale já takovéhle asi bych neunesla. [...] A to poslední [...], připadám si Tebou zrazená, žeš mě tak zhola vytřepal do příběhu, se vším, co bylo jen pro Tebe a v tu určitou chvíli [...]. Nemůžu to snést. [...] Ale možná, že to není tak jiné jako tenkrát s Tvými, s vašimi fotografiemi.³² [...] vím že tyto moje scény i ten fakt, že to nechci [...], jsou pro Tebe nejen zklamáním, ale hodně k vzteku.“

V nedatované odpovědi (dopis č. 39, psaný koncem dubna 1980) se Vaculík hájí slovy: „Ale nemohl jsem svůj ‚spis‘ napsat jinak, odpovídá přesně mému vývoji a stavu. Ve filmech slýcháme rvát nadané sochaře či malíře, když se jejich život střetne s jejich špachtlováním, že to ‚dílo‘ je jejich pravý život, dražší než ten všední život... Já aspoň nejsem tak nafoukaný, a když už jsem byl tak krutý, jak jsem musel být, protože takový jsem, nebudu to dál už nijak glorifikovat, protože pořád je mi jasné, že jsem za ten krásný sen považoval Tebe [...], a ne to své psaní [...].“ V reakci na zmíněný vývoj událostí začal o vydání románu psát jako o pouze hypotetickém; zároveň ale po pisatelce vyžadoval další upřesnění jejich argumentů: „sleduju svým dalším výkladem podat snad vysvětlení něčeho, odmítat to můžeš dál. Jenom podotýkám ještě, že ve svém ‚spise‘, kde už mluvím i o Tvém nesouhlasu, musím zpřesnit Tvé důvody, jak jim rozumím teď, protože nechci, aby ‚čtenář‘ (už jen hypotetický, řekněme zadvacetiletý) si nemyslí, že ta ženská byla malicherně a úzkoprse dotčená, nýbrž aby věděl, že její námitky autor jaksi míní uznat.“ Následující list nabyl nedůtklivého tónu (5. 5. 1980 / 40. dopis): „Jestli moje psaní nakonec přece jenom nepochopíš správně (i když to nebude vydáno), budu zuřivě brečící tygr, odejdu do houštin a nebudeš o mně mít dalších zpráv.“

Poté, co Helena Bukovanská v rukopisu vyčetla zprávu o Vaculíkově intimním vztahu s Lenkou Procházkovou, navrhuje v listu z 9. 5. 1980 následující — pro Vaculíka ovšem nepřijatelnou — úpravu: „Pak mám návrh, kterým Tě určitě popudím: jestli bys nás s pí Procházkovou (aby to bylo pravdivé) nějak šikovně neudělal v jednu [...] — ona je svobodná [...]“. „Nevypadala bych pak tak hloupě,“ dodala na další obhajobu takového řešení. Nicméně o tom, že zatím nedospěla k definitivnímu hodnocení textu, svědčí vyjádření, že je potřeba „počkat, až se mi všechno v hlavě usadí, sssedne“. Dne 12. 6. 1980 konstatovala, že ji překvapilo, „jak dlouho se nemohu dostat z ‚transu‘ čteníva, jak se mi nemůže usadit názor nebo jistota nebo ani hlavní pocit

³² Jde o narážku na aféru s publikací fotografií v časopisu *Ahoj na sobotu* (1977, č. 3, 21. 1., s. 14), na nichž jsou L. Vaculík a Z. Erteltová zachyceni nazí, jak leží na hřbitovních náhrobcích. StB nechala zveřejnit dvě ze zabavených intimních fotografií a zřejmě rozmnožit mnohé další za účelem diskreditace L. Vaculíka.

ne.“ Zlom v jejím postoji se dostavil po dočtení románu: „Dočetla jsem spis. Čím dál víc se mi to zdá lepší. Snad je to, jak si člověk zvyká na ten způsob a jak se sžívá. Moc Ti přeju.“ Toto stanovisko patrně ovlivnila i reakce „jedné paní“, vídeňské čtenářky *Snáře*, o níž již 11. 6. 1980 Vaculíkovi sdělila, že jí „připadala zkušená a chytrá“. „Tak ta zkušená paní,“ oznamuje v dopise 24. 6. 1980, byla „po prostudování (tím nadšená)“ a postavu Heleny vidí podánu „velmi lichotivě“. 23. 7. 1980 začala Bukovanská Vaculíkovi rozmlouvat jím deklarované rozhodnutí text nevydat, byť zveřejnění „přivede mi větší či menší, přiměřenou či nepřiměřenou katastrofu“.

V dalších listech Vaculík projevoval zesílenou péči o románový obraz Heleny: „Dojde-li na to, že by se někdy někdo zajímal, jaká to bylo žena, co se tak vedrala do mého Spisusu [sic], záleží mi na tom, aby byl důkaz, že pro mě dost dobrá, členitá, zajímavá. Tvoje dopisy ukazují i Tvou výtvarnost promítnutou do oboru, jenž není Tvým: skákání obrazů, spojování představ, nápovědi a krachy, ústupy a nové pokusy, humor a žal i s komentářem hned k tomu sousedství obého“ (48. dopis; 18. 6. 1980). Současně se ale stále zřetelnějším stává posun k pólu stylizovaného literárního ztvárnění: „Že jsem Tě v knížce uložil do hrobu? No to je knížka. Tam se musí s postavou, strašidlem, starostí nějak naložit, než přijde zadní deska. Ve skutečnosti, jak bys mohla vědět, uložil jsem Tě tam dřív, mělas u mě pohřeb, a já jsem nevěřičně hleděl, jak se Tě to jakoby netýká, necítíš, oč jde, a nezazlíval jsem Ti to, bral jsem z toho poučení, že pták holt letí, ryba plove, Helena jede. Co po mně chceš? [...]“ (Poslední věta se v dopise refrénovitě opakuje.) „Píšu Ti nejmíň stejným dílem jen kvůli sobě, jako kvůli Tobě. [...]“ (57. dopis; 10. 9. 1980).

Dne 18. 6. 1980 Vaculík v dopise (č. 48) Bukovanské formuloval jednoznačné rozhodnutí román nezveřejnit:³³ „Z důvodů, které jsou širší, prostě nemíním svůj Spis někde publikovat. Pro mě ta věc, jak vidím, je vyřízena tím, že jsem ji napsal, jak jsem musel, a po tom, aby davy věděly, co já žiju, cítím a myslím, netoužím. Ano, člověk si řekne, že je to škoda, když knížka je napsaná, nechat ji ležet: to jsi řekla i Ty a já Ti to počítám. Došel jsem však za poslední léta k názoru, že dneska se skutečné myšlení o společnosti, národu, lidstvu, Bohu atd. stejně odehrává jenom v malé skupince lidí, nezávislých na okolí. Do tohoto kruhu myšlení však můžu já se svými řádky vejít i jinak než přes tržiště nakladatelů.“ Další svou strategii vylíčil takto: „Můžu dát své 3 (slovy tři) exempláře Spisusu postupně přečíst lidem, jejichž názor mě zajímá, jichž se věc přímo týká, a konečně těm, jejichž myšlení bych rád ovlivnil, nějak se ho tkl a kteří prostě mají takový text znát. A těch není dohromady moc! Ale já si myslím, že lidí, kteří si jdou do nějaké studijní instituce přečíst originální prameny ke svému předmětu (třeba nějaké papýry, deštičky), nikdy nemůže být moc — ti ostatní navíc to pak stejně jenom rozčvaňhávají v bulvárních magazínech. Jako je blud, že veřejnost může mluvit do věcí vyžadujících víc než základní informaci, tak je jenom hloupý a škodlivý zvyk ucházet se o pochopení pro svůj názor jeho otištěním v tisících exemplářů. Z toho se rodí jenom škodlivá hysterie, davové psychózy a politická hnutí. Víím, že tento můj názor se dá označit za projev povýšeného elitářství, ale já už si mockrát

33 Tak i ve *Snáři* u dne 15. 4. 1980: „Ve čtvrtek můj Spis procítá k dlouho obávanému vědomí, že jeho zájmy jsou v rozporu se zájmy lidí i věcí, o nichž je. Využívám posledního kousku své lepší povahy a odhodlávám se (dělaje z nouze ctnost — L.V.) odložit ho, až do rozhodnutí jiných vůlí“ (Vaculík 2002, s. 477).

a dávno říkal, že snad by bylo bývalo pro Evropu lepší, kdyby se nesnažila naučit každého učit číst líp a rychleji, než kolik se mu z přirozené povahy samo chtělo.“

O paralelním uvažování ohledně vydání románu (či spíš asi různé zaujatých taktikách) svědčí Vaculíkova korespondence s P. Kohoutem, v níž ohledně vydání vyjadřuje daleko menší míru nejistoty a oslabuje ultimativní rozhodnutí. V již uvedeném dopise (31. 3. 1980) napsal: „zařídím se podle kolektivní rady skupiny přátel [...]. Jestliže rada bude vesměs záporná, rukopis uložím a bude s ním naloženo, jako s pozůstatostí bývá.“ V dubnovém listě Kohoutovi (24. 4. 1980) sdělil, že Bukovanská neuvedla „srozumitelně“ důvody pro nevydání a volí vyčkávací strategii: „Jsem připraven spis tedy nevydat, resp. zdržet vydání, než to dozraje ve vědomí H. Nepřeju si, aby změnila rozhodnutí, nezmění-li názor, přesvědčení a vztah.“

O krystalizaci Vaculíkovy myšlenky ohledně souborů *Hlasů* pojednáme samostatně, prozatím jen uvádíme následující citaci z listu zaslání H. Bukovanské ze dne 18. 6. 1980: „Dávám tedy Spisis podle svého rozhodnutí číst vybraným lidem, ostatní nechávám nadávat a i pomlouvat mě. Nebude ani v Petlici. Mám už několik písemných posudků, dopisů, vyjádření, později Ti (vám) je můžu poslat. Každému se zpočátku zdál tento postoj a postup divný a politováníhodný, ale skoro všichni už po pěti minutách uznali, že je dobrý. Nikomu nenechám rukopis tak dlouho, aby ho mohl rozmnožit. (Fotokopie nebo xerox přišly by draho!) Nějak se s tím tak postupně vyrovnávám, proto mě Tvoje dopisy tak zabořily — totiž připomněly mi, že Ty tento proces nemůžeš prodělat se mnou, když nic nevíš. V prvních dnech po Tvé odezvě na četbu cítil jsem se předpokládaně dotčený a bylo mi to líto. Ale nutnost vypořádat se s Tvou námitkou přivedla mě na ten nápad ‚působení bez publikování‘, je to tedy Tvoje zásluha. Ona totiž Tvá reakce byla správná! Jako osoba z nejzasazenějších cítilas nejostřeji hranici vkusu, citu, ohledu, nutnosti, práva, zvyku... Postavil jsem Tě do rozhodování, jestli se předvedeš jako malicherná, ješitná, nechápavá... atd., a zatím jde o autorovu ješitnost, nechápavost... atd.“

S manifestovaným plánem rukopis odložit však Vaculík pojil — opět poněkud paradoxně — možnost jeho dalších úprav čili intenci vedoucí v podstatě k jeho finalizaci: „Představuju si další postup tak, že až se mi sejdou podstatné ohlasy, přečtu si rukopis a upravím ta místa, kde jsem špatně chápán pro nedokonalé vyjádření. V ničem jináč nebudu ustupovat.“ Stejný list hned v sousedící pasáži obsahuje i nové reflexe na téma, jak je modelována a koncipována románová postava Heleny: „Co Heleny se týče, můžu, když najdu vhodné místo a způsob, dát najevo, že přece jen nějaký první podnět přišel od Muže. A jestliže už uznávám, že Helenina první reakce nebyla malicherná a hloupá, nemůže tento dojem zůstat ani ve Spise a musím trochu zpřesnit a zpádnit její námitky, v té předposlední kapitole. [...] Závěrem: neposílejte Spisis nikomu. Počkejte, až vyhotovím jakousi ideální podobu, jak bych si to představoval, kdyby a [jak] by to mělo vyjít, a pak mluvmé dál: zda by se další nešířivé čtení i za hranicemi nemělo dít podle mé výše popsané zásady, takže by Spisis poznalo asi 5 vámi zvolených Emigrantů.³⁴ ¶ Je proto zbytečné, abys svému muži o tom vykládala.

³⁴ Zůstává otázkou, jak Vaculík tuto skupinu vymezoval (emigranty v danou chvíli byli přece i Bukovanská či Kohout). Okruhu osob v exilu, které zvažoval oslovit, se týká ještě poznámka z 22. 9. 1980: „Co myslíš, mám napsat Binarovi, aby Ti zavolal? A že bys mu půjčila čtení — já totiž bych rád, kdyby to četl někdo, kdo není namočen, nikoho nezná

Je málo pravděpodobné, že by se mu spis dostal do rukou, anebo k tomu dojde podstatně později a pak...“

K otázkám spojeným s vydáním románu se v červnu 1980 vyslovil také Pavel Kohout v již uvedeném dopise (10. 6. 1980): „Chápu-li dobře, přenechala H. rozhodnutí o tlustospisu Tobě. [...] Nedělej si alibi a rozhodni to jako mužský, sám. [...] Ostatně stejně tak bys neměl do svého rozhodování namáčet kamarády. Jestli zjistíš, že vlastně nemáš na to, abys váhu toho rozhodnutí unesl sám, tak to radši nevydávej, protože pak nemáš ani na to, abys nesl následky.“

Vaculík zatím dále uvažoval nad celkovým významem a hodnotou textu. V listě z 3. 7. 1980 (č. 50) se Bukovanská dočetla: „Žes dala přečíst oné paní spis, mi nejen nevadí, naopak. Ovšem měla by posuzovat zvláště spis a zvláště ‚případ‘. To by vlastně mělo být připomenuto i Tobě.“ Následující Vaculíkovy postřehy se přelily do reflexí nad výstavbou románu, zejména co se týče sémantické váhy závěru: „Kniha je kniha, tam se s věcí musí ke konci něco stát, čtenář (a také autor!) chce, aby to jaksi slušně a s vyhlídkami skončilo. Začal jsem lednem, a táhl to přes únor dalšího roku jen proto, že to tak nemohlo zůstat, a potřebný příznivý sen nepřicházel, až jsem pochopil, že si ho musím vymyslet: totiž dosadit denní sen, sen za bdění. Bylo třeba takto šťastně ukončit dva motivy: lásku a přátelství. Stalo se, jak jsem uměl a cítil. [...] Ona ‚ukončenost případu‘ je tedy pro knihu přeci nutná, to by paní měla uznat, a nesměšovat s neukončeností života.“

Jak již bylo zmíněno, postoj Heleny Bukovanské mezitím doznal prudké změny. Situace se jakoby zrcadlově obrátila a z Bukovanské se stala zastánkyně vydání knihy. Dne 23. 7. 1980 v dopise Vaculíkovi radí: „A na první pohled mi připadá, že když se něco udělá, třeba napíše, že se Tomu má nechat volná cesta — žít na světě, a tohle jako ukazuješ namalované obrázky jen někomu jakoby pod peřinou — děláš to sice tím víc tajemným a o to asi žádoucnějším [...]. Zdá se mi to křečovitě a z cizího pohledu to navíc může potvrzovat, jak č. lit (č = rozuměj česká) přece jen existovat nemůže, což zdá se mi snažil ses, třeba zrovna Petlicí, po léta vyvrátit. A ukázat (napsat) takovouhle věc jen pro 10 lidí připadá mi nemocné, tos to měl rovnou napsat jen pro jednoho (tedy pro mne — tsss!) [...]“. Její pochvalné přijetí je dokumentováno i v rádcích z počátku srpna a v nedatovaném listu padne její rezolutní závěr: „A se Spisem jsme tedy definitivně domluveni. Tak Ti přeju odvahu, teď,“ který doprovází prosba (jež je přeškrtnuta tak, aby zůstala jednoduše čitelná), aby v textu *Snáře* nefigurovalo pokračování jejich příběhu z doby poté, co odešla do emigrace.

Ve Vaculíkově listu ze dne 11. 8. 1980 (dopis č. 53) sice znovu zazní jeho vyjádření, že *Snář* nehodlá vydat, stanovisko je ale formulováno méně radikálně, spíše formou obecně platného tvrzení: „Nač tisíce čtenářů? Jsou přece rukopisy, jimž uloženo autorem ležet a mlčet dvacet let. Mně jen ta palčivost jedné věci (emigrace) donutila, abych vypustil do oběhu svůj názor na to, ale jinak je to soukromí — i moje. Nevím, jestli jsem Ti to řekl: Tys měla pravdu ve svém úleku. (Po zabití pachatel s úžasem hledí na mrtvolu, již nechtěl.) [...] Heleno! Okamžitě mi pravdivě řekni, jestli si nemyslíš, že jsem Tě napsal hloupou! Tím by se ovšem líp vysvětlovalo Tvé dotčení [...]“.

a může posuzovat věc jen jak literaturu. Ale ne, to není vhodná osoba, z Tvého hlediska, pardon.“

V zápisu z 25. 8. 1980 (dopis č. 55) je manifestované rozhodnutí již hotový text nevydat provázeno značně výraznými a sebestřednými gesty, spisovatel nadto text začleňuje do celku svého díla a zohledňuje i nové čtenářské reakce (o nichž ještě bude řeč): „Začal jsem konečně číst ve svém spise, ale to mě to nebaví!!! Zjistil jsem, že mě nikdy nebaví číst mé starší spisy: ani Sekyru a Morčata. A přišel jsem asi na to, proč. Zatímco fejetony jsou pouze ‚dílo‘, jež jsem dováděl do takové podoby, aby se i mně líbilo, takže si je kdykoli rád znovu čtu, tyto ‚spisy‘ nejsou jen dílo, je to i aféra, případ, choroba,³⁵ krize, bolest nějaká, co mě týrá a moří, čehož já se zbavuju tedy vypsáním, a jako nikdo si rád nelistuje svými starými obklady z minulých nemocí, tak já vlastně nerad vidím, jak jsem se mořil, dřel, jak jsem trpěl a skučel, brečel a vztekal se. Já Ti, Heleno, tedy nevím: jestliže skoro všeobecně mi dosavadní čtenáři vyslovují vysoké uznání na Spisis, začínám se bát, jestli nejsou vadní: jestli totiž necení tu věc jen proto, že jsem to napsal já. (Už Ti asi nemám poslat xeroxy posudků co?) Já tedy nemůžu říct, jestli Snář je pěkný a dobrý, já ho prožívám znovu nepříjemně, když zvlášť vím, co bude dál. Nebudu měnit nic, krom překlepů a asi pěti vět. (Už mi asi neudělalš korekturu, co?) Vůbec mi není líto, že to nevyjde, [...]. Naopak, s chutí to budu rok dusit, škrtit, nadávat tomu, kopat do toho v rohu, když se nikdo nebude dívat.“

Helena Bukovanská se posléze aktivně angažovala v pomoci s dokončením rukopisu a s jeho dalším šířením, ačkoli o jeho osudu bylo zdánlivě rozhodnuto jinak; slíbila, že text dodá na určenou adresu (tj. Škvoreckému pro Sixty-Eight Publishers), 8. 10. následovala její zpráva o tom, že vykonala úpravy v textu, o něž ji Vaculík požádal. V přípisu k dopisu č. 59 z 22. 9. byla k těmto krokům instruována slovy: „Nezbude mi než Tě poprosit, abys podle přiloženého seznamu udělala ve Spisise opravy a pak, až se odhodláš, ho opravený odpravila na určenou adresu. Nežel, dostaneš, jak víš, nový. Ale co s druhým exemplářem, kdo mi ho opraví? Dá se to po příbuzných žádat? Vyříd' tedy, že prosím. — A tím ta věc pro nás (nás dva) snad zatím končí. Při čtení jsem teď byl buďto spokojený, nebo ne. Přišlo na téma a náladu. Objevuju nové nedokonalosti, ale vykašlu se na ně.“

Je potřeba zmínit, že do Vaculíkova rozhodování zasahoval z exilu ještě jeden důležitý „hlas“. Josef Škvorecký náležel spíše k apriorním obhájčům rukopisu: již 24. 11. 1979, tedy dříve, než se — jak psal — s „českým románem“ sám mohl seznámit, psal, že se Vaculíkovi snad podaří zbavit zábran čili „překonat ‚tatarkovský syndrom‘“. Škvoreckého naléhání se stupňovalo v nedatovaném dopise [ze začátku roku 1980]: „psal mi Pavel [Kohout], že ses rozhodl nedat svůj nový spis číst nikomu, ačs mi ho před časem slíbil. Opravdu nechceš? [...] Samozřejmě to bez Tvého souhlasu nevydáme. Nemohl by sis to ještě rozmyslet?“ Situace se změnila ke konci roku, ve svém čtyřstránkovém dopise z 14. 12. 1980, jehož podstatnou část poté Vaculík zařadil do souboru *Hlasů*, Škvorecký předložil jím navržený výběr ukázek ze *Snáře* (určený pro exilový časopis *Proměny*), vedený intencí představit co největší šíři aktivit disidentů,³⁶ a současně vyslovil přání

³⁵ Tento výraz autor použil i v dopise J. Trefulkovi o pár dnů později (29. 8.) v úvahách o svých prózách: „každá z nich je ani ne tak ‚dílo‘, jako choroba, horečka, soužení.“ *Snář* označil slovy „má dnešní nemoc“.

³⁶ Finální podoba výboru v *Proměnách* (viz též pozn. 30) se od původního návrhu v drobnostech liší; shodují se ale v pominutí milostné linky spojené s Helenou (schůzky s Lenkou Procházkovou tam naopak přítomny jsou).

román vydat v Sixty-Eight Publishers. Vaculík na tuto nabídku v dopise z 11. 1. 1981 odpověděl váhavě: „Váš návrh na vydání mě silně svádí, ale ještě budu uvažovat a chvílku čekat“, jako hlavní důvod ale nyní uvedl ohledy na jiné autory, „co tam leží“ (Vlastimil Třešňák, Karol Sidon, Dominik Tatarka). Současně však připojil poznámky o konkrétní vizuální podobě knihy: „Na vrchní desce přál bych si mít Havlíčkovu ilustraci, kterou mi vyhotovil jakoby přímo ke Spisu, když mu o nás Helena vyprávěla.“

HLASY NAD SNÁŘEM

S problematikou zveřejnění rukopisu, již jsme dosud sledovali, úzce souvisí Vaculíkův projekt *Hlasů*. Reakce dalšího okruhu oslovených nepochybně sehrály velmi podstatnou roli při rozhodování, jak s rukopisem dál naložit. V již několikrát citovaném dopise Bukovanské z 30. 3. 1980 je zachycena Vaculíková myšlenka, jakou původní funkci měly pro něj ohlasy mít: „Uvažuju o tom, požádat určitý okruh lidí, aby tu otázku posoudili místo mne, a jejich názorem se řídit.³⁷ Je tedy možné, že napsaná knížka bude odložena stranou, až — jak se dělává — pomine jistá situace či jistý život. Také Ty můžeš říct, že prostě nedovoluješ. Je skoro jisté, že se dostanu úplně do izolace. Ale mně nebude nic vadit, pokud mě někdo ujistí, že je to dost dobré, aby se ty nepřijemné momenty podstoupily.“ Ještě konkrétnější podoby nabyl nápad v nedatovaném dopise č. 39. Je spojen s Vaculíkem deklarovaným (či sugerovaným) rozhodnutím román s ohledem na osobní rovinu psaní (a jako výraz respektu k Heleně Bukovanské) nevydat; signifikantní ale je, že v něm současně mluví o svém přání vidět knihu jako hotový artefakt, zamýšlí se nad jejím potenciálním či budoucím významem v literárních dějinách a chce, aby se stala součástí literární komunikace: „Já jsem řekl a napsal, že věc nevydám, a Ty se tím budeš cítit vinna. Já nebudu chtít změnit jméno té ženy Heleny, protože bych to považoval jednak za projev toho, že opouštím skutečnou Helenu, abych si zachránil posrané dílečko, a prostě bych Tě odepsal i jinde. [...] A Ty to budeš považovat (nebudeš, ale bude to na Tebe tak účinkovat) za nátlak, abys nějak ustoupila. Proto chci, abys to za nátlak nepovažovala a prostě jsme považovali ‚spis‘ za věc zatím mezi námi dvěma, moje prosba je jenom jedna teď: Musím to dát někomu číst, protože se musím dovědět, jak ta věc vypadá pro někoho, kdo nic neví a kdo se mě teprv jen tak jako vedlejší otázkou může pro přečtení zeptat: Máš tam pravá jména, ta Helena je taky pravé jméno?³⁸ — Pro všechny další lidi, než co nás dva a speciálně Tebe znají, je to jméno i ten příběh jako smyšlený. — Potom, až to řízení proběhne (Jungmann, Machonin, Vladislav — protože uvažuje o emigraci a já naň chci působit, onen přítel Slavík [tj. V. Karfík], Zdena — abych se

37 Obdobná formulace vstoupila i do *Snáře*: „Rozhodl jsem se dát rukopis přečíst několika lidem, o nichž věřím, že dovedou posoudit stránku literární i věcnou, z hlediska časného i vzdálenějšího, a podle jejich návrhu se zařídím“ (Vaculík 2002, s. 473).

38 V dopise Bukovanské ze dne 10. 9. 1980, v němž Vaculík volně parafrázuje ohlasy na *Snář*, skutečně zaznělo: „Čtenáři, pozoruhodné, čtou různě: pan Šimsa si myslel, že Helena je výborně vymyšlená postava, naproti tomu pan Lederer, že jsem se teď nastěhoval ke G. [Gejše čili milence].“

konečně přiznal, snad někdo z obou Brňáků),³⁹ papíry někam odložím a uložím. Snad Ti už ani nepošlu ty jejich posudky, bude to líp. A zdá se mi teď už i pochybné, co jsem ještě mínil udělat: totiž zhotovit pro nás a pro archivní účely jednu sadu té knížky, jak jsem si ji představoval (úprava, vazba, fotky). Já totiž si přeju, aby se jinak vědělo, že jsem to napsal, a aby to v myšlení nejzajímavější literární kritiky úlohu sehrálo; tím se posunují měřítka, ovlivňuje vývoj literatury.“

Podle datací uvedených v samotném sborníku *Hlasy nad rukopisem „Českého snáře“*, který Vaculík vydal roku 1981 jako samizdat, mimo Edici Petlice (podrobněji viz dále), se odpovědi začaly scházet od počátku května 1980. Nejranější je reakce Milana Jungmanna (1. 5. 1980), většina jich — a převažují mezi nimi ty pochvalné — byla hotová do konce srpna téhož roku (Sergej Machonin, Eda Kriseová, Jiří Gruša, Petr Pithart, Karel Kraus, Zdeněk Urbánek, Karel Šiktanc, Vladimír Pistorius, František Pavlíček, Jan Šimsa, Milena Šimsová, Jan Trefulka, Milan Šimečka, Zdeněk Pinc; nedatován je text Pavla Rychetského, Luboše Dobrovského, odsudek Petra Chudožilova, vyjádření Milana Šimečky ml., rozbor Vladimíra Karfíka a Josefa Vohryzka), v průběhu září odepsal Jaroslav Putík a proběhl rozhovor s tzv. majorem Fišerem, říjнем je datována odmítavá odpověď Evy Kantůrkové a Jiřího Kantůrka, v průběhu listopadu reagoval Pavel Kohout, Milan Hübl, A. J. Liehm, v prosinci Mojmír Klánský, Josef Škvořecký, z ledna 1981 pochází reakce Klementa Lukeše a z února vzkaz vězněného Jiřího Müllera. Podstatné pro nás je, že většina povzbudivých ohlasů se sešla v průběhu léta 1980 a tato „vlna“ bezesporu ovlivnila Vaculíkovo finální rozhodnutí ohledně zveřejnění knihy i co do míry a charakteru prováděných úprav. „Hlasy“ tři žen (a počítáme-li i Lenku Procházkovou, tak čtyři) nebyly do sborníku pojaty (Zdena Erteltová sice podle jedné Vaculíkovy výše uvedené poznámky v korespondenci s Helenou Bukovanskou byla mezi oslovenými, ani její odpověď ale nakonec v publikaci nefiguruje). Lze to pokládat za důležité už jen vzhledem k tomu, o jak exponované „postavy“ románového příběhu se jedná.

Dne 13. 11. 1980 se Vaculík v dopise Bukovanské znovu vrátil k plánovanému projektu, který mezitím nabyl podoby samostatné edice: „Posílám Pavlovi [Kohoutovi] ty xeroxy, máš-li zájem, vypůjč si je, ale od té doby přibýly mi další dopisy, ty už nebudu kopírovat, budou v brožurce. (Dělám ze všech brožurku, kterou dostanou jen ti, co mi napsali, aby byla jakási náhradní ‚kritika‘ a ‚výměna názorů‘; každý z nich totiž je zvědavý, co mi napsal ten druhý.)“ Nastíněná intence souboru plně koresponduje s Vaculíkovým přípisem, který vešel do definitivní podoby *Hlasů* v podobě krátkého úvodu: „Tento svazek dopisů, kritik a ohlasů je určen pro účastníky této náhradní literární diskuse“ (*Hlasy* 1991, s. 7). A vysvětluje se jím současně, proč svazek nebyl zařazen do Vaculíkem sestavovaných bibliografií Edice Petlice: soubor byl původně určen pro interní potřeby, tj. skupině zúčastněných (a jak ještě uvidíme, Vaculíkem vybraných či schválených) posuzovatelů, nikoli „běžnému“ okruhu čtenářů samizdatové edice.

Ke koncipování sborníku ohlasů je třeba doplnit ještě několik poznámek: na základě sesbíraných reakcí lze soudit, že Vaculík dal svým kritikům (či alespoň drtivě většině z nich) k dispozici rukopis románu v různých verzích.⁴⁰ Do úvahy je nutné vzít také to, že se původní rozvrh oslovených osob od výsledné podoby svazku značně

³⁹ Mínení jsou nejspíš Jan Trefulka a Milan Uhde.

⁴⁰ O verzích rukopisu v této fázi recepce viz Kosák 2022.

odlišoval. Z odpovědí totiž vyplývá, že ne všichni, jejichž texty byly do souboru *Hlasů* zahrnuty, byli Vaculíkem přímo osloveni: Vladimír Pistorius se podle svých slov „vloupal do Vašeho [Vaculíkova] rukopisu“ (Pistorius 1991, s. 51), Milena Šimsová — obdobně jako Milan Šimečka ml. — četla „bez dovolení“, jelikož „má správný pocit, že knihu smí číst jen ten, kdo je v jakémsi zasvěceném seznamu“ (Šimsa 1991, s. 54). Nejde-li o nadsázku, lze z těchto slov usuzovat na existenci soupisu „vytipovaných“ osob. A naopak, psané formy některých reakcí se Vaculík nedočkal buď vůbec: to je případ Petra Chudožilova (v *Hlasech* je podána formou Vaculíkovy parafráze) nebo Karla Kosíka, jehož stanovisku, stejně jako Václava Černého,⁴¹ spisovatel přikládal velkou váhu. Osloveni byli Jiří Brabec, Jan Lopatka, Karel Pecka; zřejmě též Jan Vladislav, Jiří Lederer a Milan Machovec.

Podle struktury některých reakcí (zejména té Šimečkovy) můžeme také uhadovat, že oslovení (možná ale jen někteří z nich) dostali rukopis s průvodním dopisem (i ten ale mohl existovat ve více variantách) obsahujícím návodné otázky směřující k tomu, co by radili ve *Snáři* upravit či vypustit a zda rukopis doporučují k vydání. Zvláštní skupinu tvoří ti, kteří svoji odezvu napsali, ale do sborníku zařazeni nebyli. Kromě výše zmíněných odpovědí Marie Vaculíkové a Zdeny Ertelové sem náleží dopis Marty K. ze 7. 10., který byl nalezen ve Vaculíkově pozůstalosti; některé další ohlasy jako list syna Ondráše [Ondřej Vaculík]⁴² nejsou datovány nebo pocházejí z doby po vydání sborníku reakce kunsthistorika Jiřího Šetlíka (ze začátku dubna 1981), dopis Vlasty Kubešové (z 28. 9. 1981), dopis Ivana M. Havla (datovaný 4. 8. 1982),⁴³ osobní dopis od Ludka Pachmana z Rakouska (15. 7. 1981) adresovaný Marii Vaculíkové či odezva od Viléma Prečana z exilu (dopsán 7. 12. 1981/doredigován 28. 12.). Speciální případ představuje v úvodu přítomné studie citovaná úvaha Jiřího Pechara,⁴⁴ jenž náležel vůbec k prvním kritikům *Snáře*; důvod, proč jeho stať (věnovaná kromě *Snáře* i *Sekyře* a *Morčatům*) nazvaná „Překvapivý Ludvík Vaculík“ nebyla do *Hlasů* zařazena, mohl spočívat i v tom, že je obsažena v petličním vydání Pecharova svazku *Nad knihami a rukopisy* (sv. 216, 1980).

Výslovnou radu rukopis nevydat přináší z *Hlasů* odpověď Jana Trefulky,⁴⁵ Petra Chudožilova, Evy Kantůrkové (implicitně též Jiřího Kantůrka); většina shromážd-

41 K tomu Vaculík napsal v dopise J. Trefulkovi (29. 8. 1980): „prof. Černý na mou výslovnou žádost mi svůj názor odmítne dát číst, a jinde už ho — jak mám příznaky — zveřejnil. A taky bych chtěl, aby i Brabec Jiří mi dal písemně přesně, co mlhavě ústně mi jen napověděl.“ Odmítavou stať nazvanou „Ludvíka Vaculíka sny a skutečnost“ napsal V. Černý roku 1980; otištěna ovšem byla až z pozůstalosti ve výboru z Černého kritik (Černý 1994, s. 177–188).

42 Podle svědectví z 23. 9. 2022 si O. Vaculík na existenci svého posudku nepamatoval: „vůbec nevím, že jsem takový dopis psal. Nepamatuji se. Také přemýšlím, proč bych ho psal — asi na nějakou výzvu (tatovu, když jsme se o *Snáři* bavili?)“.

43 Počáteční odstavec dopisu je rekapitulací reakce v té době vězněného Václava Havla; zbylé, číslované poznámky, vedené úvahou o „autoreferenční“ povaze *Snáře*, náležejí Ivanu M. Havlovi.

44 J. Pechar sepsal i ohlas na soubor *Hlasů*, v němž své úvahy dále rozvádí a *Snář* charakterizuje jako „otevřené dílo, jehož nutnou součástí jsou právě i reakce, které vyvolá“.

45 L. Vaculík na Trefulkovy názory reagoval (v dopise z 29. 8. 1980) slovy: „Prostě se mě Tvůj dopis dotkl do té míry, do jaké potvrzuje moje vlastní ostudné a špatné pocity provinění.“ J. Trefulka svůj postoj v dalším dopise Vaculíkovi (4. 9. 1980) upřesnil.

děných odpovědí se však vyjádřila v opačném duchu. Vrátime-li se k materiálům z osobní korespondence, i Pavel Kohout nakonec v dopise z 1. 8. 1980 zveřejnění vyslovil podporu, již doprovodil otázkami: „Co se Ty, kterejs vždycky tak kašlal na všechno a všechny, když šlo o poznanou pravdu, ptáš nějaký ženský, jestli smíš uveřejnit knihu svého života? Jak k tomu, hergot, přijdem my, co jsme v tý knize popsáni mnohem hůř než naše milá příbuzná⁴⁶ [...], že nás ses vůbec neptal?? Neuvědomuješ si nesmyslnost, ba jistou směšnost té dvojí optiky?“ Kohout připojil také v nadsázce formulovanou poznámku týkající se návrhů možných úprav *Snáře*: „potřebuje kniha jen literární korekturu, do níž zahrnuji i nutnost drobného začištění jednajících postav, a dále registr, v němž postavy posléze nikoli blbým redaktorem, ale autorem samým v brilantní zkratce plně charakterizovány.“ Jak lze doložit z dalších míst z korespondence s Kohoutem, Vaculík přes všechny svízelný průběh diskuse nad zveřejněním textu nakonec souhlasil s vydáním románu v německém překladu — i v tom lze nalézt další znak jeho divergentního jednání. V nedatovaném dopise [prosinec 1980] Kohout o chystaném překladu Vaculíkovi sděluje, že „Spis jest v lektorátu, jak sis přál, s vydáním se počítá“. Další komentář z téhož dopisu se týká *Hlasů*: „Tvé ‚posudky‘ už má Jü [Jürgen Braunschweiger, zaměstnanec nakladatelství C. J. Bucher]. Co je to za nové zvyky, posílat rukopisy vyšetřovateli? Ty už bys taky potřeboval dovolenou,“ dodal na konto toho, že Vaculík oslovil i svého policejního vyšetřovatele, tzv. majora Fišera.

Při pohledu na tuto fázi recepce jsou nápadné dva disparátní způsoby konkretizace *Snáře*. Už románový vypravěč nejednou tematizuje vlastní četbu a způsoby, jak se k rukopisu sám vztahuje. „Jsem v pokušení obého: krutého dokumentu i kouzelné fikce“ (Vaculík 2002, s. 287). Před čtenáři tak předestřel svá dilemata a tím i možnosti interpretace snad až v příliš polarizované podobě.⁴⁷

Sklon k čtení textu jako dobového dokumentu se zdá zcela pochopitelný a obhajitelný, vezmeme-li v úvahu tematický záběr *Snáře*, jeho žánrový půdorys (deník) i vyjatou společensko-politickou situaci, kdy vznikala a do níž vstupoval, včetně nutnosti odpůrců režimu své činy konspirovat. Tito čtenáři — vědomi si současně estetických kvalit textu — jej velmi často odsuzovali z morálního hlediska, zohledňující dopad na život zúčastněných reálně existujících osob a zásah do jejich soukromí. Vaculíkův „obraz naší současnosti“ tito čtenáři srovnávali s vnější realitou a nacházeli v něm — přirozeně — řadu výmyslů, nepřesností či zkreslení. Velmi závažnou byla výtka, že autor dal rukopis k dispozici policii, čímž poskytl informace, které mohly být snadno zneužity. Podiv nad tímto krokem vyjádřila mezi jinými ve výše citovaném dopise z 15. 10. 1980 také Zdena Ertelová, jíž dal Vaculík přečíst spolu s románem i shromážděné posudky, včetně toho „policejního“: „Pan Fischer (sic) zná obsahy našich zásuvek, skříní, prádelníků i knihoven. Proč bys mu Ty, milý Ludvíče, nepřinesl záznamy našich rozhovorů, naše touhy, přání, sny — i utajená citlivá místa, kam nepouštíme často ani své nejlepší přátele! A jmenovitě! A přesně! Tady nás máte! ¶ Z které strany, Ludvíku, čekáš potlesk?“ Pisatelka zde rovněž upozornila na nepochopitelné Vaculí-

⁴⁶ Helena Bukovanská byla sestřenicí Kohoutovy manželky Jeleny (roz. Mašíňové).

⁴⁷ Některé ohlasy však již v této fázi přijetí textu upozornily na sloučení obou modů fungování — ve formulaci V. Karfíka „Vaculík psal zápisy se záměrem napsat knihu“ (Karfík 1991, s. 77), podle A. J. Liehma Vaculíkův text skýtá „obrovské možnosti pro napětí mezi mystifikací a skutečností“ (Liehm 1991, s. 117).

kovo jednání, když ohlásil své rozhodnutí rukopis v Petlici nevydat, ten ale „necháváš kolovat a tím vyvoláváš dohady a mylné interpretace“.

Příklon k vnímání textu v řádu fikce vedl naproti tomu k většímu důrazu na jeho významovou autonomii, rozbor uměleckých postupů, motivických linií a kompozice. *Snář* byl těmito recipienty chápán jako žánrový experiment a plod imaginace a stylizace; výsledný text pak posuzovatelé kontextualizovali odlišně než na základě přímého vztahu k empirické realitě, zařazovali jej do konkrétní tradice z hlediska žánrových specifik, shledávali spojnice v rámci dosavadní Vaculíkovy tvorby či usouvztažnili autorovu společenskou roli veřejně známého intelektuála.

K VACULÍKOVĚ REFLEXIVNÍ UMĚLECKÉ METODĚ

Ta událost mě přivedla do stavů a k myšlenkám, které jsou mé, a nemá se jimi trestat jiné lidi, život potřebuje něco jiného, většinou, než co potřebuje ‚pravda‘ či literatura. Je to už tak, že já nemůžu úplně oddělovat žití od psaní, a jak k tomu přijdete všichni vy žijí. Hruža pomyslet, že by mi někdo mohl pravdivě říct, že píšu na jeho účet, z jeho masa, že ho obětuju svému papíru (Ludvík Vaculík Heleně Bukovanské v 26. dopisu [3. 2. 1980]).

Na závěr se pokusme shrnout, jakým způsobem Vaculík dokázal umělecky vytěžit rozsáhlou, reálně probíhající diskusi nad svým textem, jejímž byl hlavním iniciátorem. Jakou úlohu pro něj sehrála a do jakých uměleckých postupů a autorských strategií ji přetavil?

Zpočátku se zdálo, že dialog nad rukopisem románu pro autora znamenal relevantní soud o jeho (umělecké i společenské) hodnotě a byl klíčovým při rozhodování o jeho dalším osudu. Vaculík, zdánlivě velmi nakloněn otevřené diskusi, podněcoval různými prostředky reflexi svého textu v narůstajícím okruhu čtenářů. Postupně ale převládlo jeho autonomní a svébytné autorské gesto; vnětětová reflexe je v podstatě upozaděna a dominantním se stává zájem o uměleckou stránku textu, péče o jeho finalizaci a zveřejnění. Odtud také autorovy pokusy ošetřit, jakým způsobem text posléze vstoupí do života kolektivu a aktivně (provokativně, s výpočtem na „ohlas“) do něj zasáhne. Dvě debaty (jednak kolem „Poznámek o statečnosti“, jednak kolem vznikajícího románového rukopisu) byly vypravěčem reflektovány v tematickém plánu příběhu. Samostatnou položku v rozehrané komunikační strategii představuje soubor *Hlasů* čili reflexe románu, kterou Vaculík podnítl a edičně připravil;⁴⁸ ta se sice nestala výslovně součástí vyprávění v jeho tematické rovině, avšak díky tomu, že ji Vaculík neponechal pro soukromou potřebu, ale zveřejnil ji, zasáhla do dalšího života románu.

Jedním ze specifických rysů výsledného románového tvaru je právě složka, která je na dialogu založena a již jsme nazvali pojmem reflexivnost. Ač Vaculík vystupoval tak, že se snaží brát ohledy na to, jak dílo zasahuje do života zobrazených osob,

48 Všechny tři případy představují různou konfiguraci jedné základní komunikační situace. Ta je založená na Vaculíkově autorství textu (Poznámky o statečnosti; rukopis *Snáře*; finální podoba románu), vyvolávajícím širší polemiku, která je literárně reflektována (a i přímými citacemi „zdokumentována“).

zásadním se pro něj stal jiný (v podstatě protichůdný) zájem a úkol: jak tyto průsečíky umělecky uchopit a ztvárnit.

Český snář je plodem složité narativní hry, v níž jsou tu obnažovány, tu skrývány reálie životní praxe, komunikace s dalšími účastníky dění. Reálná životní fakta prorůstají do tkáně vyprávění. Empirická realita je sice vpisována do textu románu, ale jen výběrově (někdy i manipulativně); román sám zpětně ovlivňuje životní realitu, jeho rukopis je reflektován rozrůstající se řadou čtenářů — a i tato reflexe se stává předmětem dalších vypravěčových úvah a autorských strategií. Výsledkem je více-
stupňový proces „zrcadlení“ mezi textem a subjekty, hierarchická reflexivita. Svě-
bytnost Vaculíkovy hry s vyprávěním tak souvisí s neustupujícím napětím mezi em-
pirickou realitou a fikčním světem.

Klíčový je pro Vaculíka explicitní důraz na transpozici životních fakt do řádu umělecké fikce. Vypravěč příběhu sugeruje, že jde o jeho vůdčí tvárný princip, sou-
časně ale zdroj obav a pochyb. Sám spisovatel tento moment nejednou komentoval. „Psaní je nebezpečné, protože působí na život, vyvolává odezvy, a pak se nezjistí, co život sám původně chtěl,“ napsal 15.–16. 9. 1979 (4. dopis). Typický je i následující Va-
culíkův výrok (18. 6. 1980/48. dopis): „Ten rozhovor je skutečný. Vyprovokoval jsem ho [...]“, který ukazuje na jeho vedení slovesných operací. Jindy Vaculík vítal takový vývoj událostí, které mohly obohatit či zdramatizovat již dříve započatý a jím podá-
vaný příběh.

Některé aspekty složité Vaculíkovy komunikační a narativní hry neušly pozor-
nosti ani jeho „posuzovatelů“. Václav Havel upozornil právě na Vaculíkovu schopnost některé životní události povzbudit: „spíš se zdá, že autor pouze tu a tam poněkud ‚inspiroval‘ dění samo (například vyvoláním určitých situací) ve snaze umožnit sku-
tečnosti, aby se náležitě projevila a poskytla mu tak příhodný materiál“ (Havel 1991, s. 132). Patří sem i Šimečkův soud, že text *Snáře* je pokračováním dialogu s reálnými postavami: „To, co nestihl autor říci lidem v životě, říká jim literaturou a tak se tu po-
řád míchá dohromady dvojí skutečnost“ (Šimečka 1991, s. 69). Vladimír Karfík soudil, že „vznikající kniha vstoupila do života svého autora a začala se v něm uplatňovat ros-
toucí měrou — dokonce víc než některé z klíčových postav. Je v něm všudypřítomná, je v pozadí všeho dění“, anebo dokonce: „táž kniha píše spisovatelův osud“ (Karfík 1991, s. 77). Ke stejnému okruhu úvah náleží i zamyšlení, zda „neodložil Vaculík o další rok svůj odchod z ediční činnosti, aby to ještě zaznamenal“ (Šimsa 1991, s. 58).

Dvě sféry, životní a literární fakta, nejsou striktně odděleny, ale vzájemně se pro-
stupují. Již pro Romana Jakobsona byla palčivá otázka, jak slovesné (i neliterární) dílo nabývá estetické hodnoty (a na příkladu deníků a dopisů ukazoval posun recipientovy schopnosti vnímat text jako umělecký). Jurij Tyňanov chápal hranici mezi životní (ze-
jména řečovou) praxí a literárním dílem jako dynamické pole, které spisovateli nabízí množství tvárných výbojů, díky čemuž ve výsledku dochází k podstatným posunům uvnitř tradičních žánrů. Pro Vaculíkovy tvůrčí operace je typické, že jsou situovány přímo na hranici mezi životní látkou a literárním faktem. Specifikum jeho metody spočívá v tom, že proces, který rozpohyboval, není jednosměrný a jednorázový. Hra-
nice žité skutečnosti a literárního díla je překračována opakovaně, mnohonásobně a několikastupňově. Sféra životní praxe se stává jakoby bezprostředním podnětem literárního ztvárnění, ale i literární text opětovně vstupuje do pole životních aktivit a do nové komunikace s aktéry, což se opět stává předmětem vypravěčovy reflexe.

Na jedné straně vypravěč vytváří iluzi co největší blízkosti popisovaným událostem a postupuje ve zdánlivém souladu s dokumentaristickou přesností a věcností, na straně druhé nepřestává pracovat s dojmem spontaneity sdělení⁴⁹ a současně obhospodařuje pole volné — ale důsledně komponované a vystavené — fabulace a stylizace. Uplatňuje se zde Vaculíkovo svrchované stylizátorské úsilí a kompoziční um. Síla jeho výpovědi vyvěrá z reflexe provázanosti mezi životem a uměním a ze schopnosti nově promyslet, vytěžit a ztvárnit hranici žitého a tvořeného.

LITERATURA

Bachtin, Michail Michajlovič: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy.* Československý spisovatel, Praha 1971.

Bystřická, Daněla: Receptce Vaculíkova Českého snáře v generačních souvislostech. In: Mieczysław Balowski (ed.): *Konflikt pokoleń a różnice cywilizacyjne w języku i w literaturze czeskiej.* Uniwersytet im. Adama Mickiewicza — Instytut Filologii Słowiańskiej, Poznań — Prochowice 2012, s. 157–172.

Černý, Václav: Ludvíka Vaculíka sny a skutečnost. In týž: *Eseje o české a slovenské próze.* Torst, Praha 1994, s. 177–188.

Havel, Václav: Odpovědnost jako osud. In: *Hlasy* 1991, s. 132–140.

Heim, Michael Henry: Český snář — literatura faktu, literatura fantazie. *Proměny* (New York) 22, 1985, č. 2, duben, s. 68–73.
Hlasy nad rukopisem Vaculíkova Českého snáře, ed. Ludvík Vaculík. Torst, Praha 1991.

Jakobson, Roman: Co je poezie? In týž: *Poetická funkce.* HaH, Praha 1995, s. 23–33.

Karfik, Vladimír: Vaculíkovo téma. In: *Hlasy* 1991, s. 72–87.

Kosák, Michal: Nad rukopisy Vaculíkova Českého snáře. *Česká literatura* 70, 2022, č. 5, s. 560–578.

Kosáková, Hana: Pořádání životní látky. Vaculíkův Český snář a Škola pro hlupáky

Saši Sokolova. In táž: *Podoby skazu. K jedné linii moderní prozaické tvorby.* Univerzita Karlova, Praha 2019, s. 176–189.

Lederbuchová, Ladislava: Ludvík Vaculík: Český snář. Román v kritické reflexi. *Český jazyk a literatura* 50, 1999/2000, č. 1/2, s. 10–17.

Liehm, A. J.: [v dopise Pavlu Kohoutovi]. In: *Hlasy* 1991, s. 117.

Pechar, Jiří: Překvapivý Ludvík Vaculík. In týž: *Nad knihami a rukopisy.* Torst, Praha 1996, s. 75–99.

Pistorius, Vladimír: Vážený pane Vaculíku... In: *Hlasy* 1991, s. 51.

Šiktanc, Karel: Milej Ludvíku... In: *Hlasy* 1991, s. 48–50.

Šimečka, Milan: Milý Ludvíku... In: *Hlasy* 1991, s. 65–70.

Šimsa, Jan: Milý pane Vaculíku... In: *Hlasy* 1991, s. 54–60.

Tesař, Jan: Disidentní snář aneb Báchorky ze začarovaného mlýna. Malá recenze na Český snář Ludvíka Vaculíka. *Zpravodaj* (Winterthur–Obstladen) 14, 1981, č. 10, 15. 10., s. 34–35.

Tyňanov, Jurij Nikolajevič: Literární fakt. In týž: *Literární fakt*, přel. Ladislav Zadražil. Odeon, Praha 1988, s. 125–142.

Vaculík, Ludvík: *Český snář.* Atlantis, Brno 2002.

49 Viz též Kosáková 2019.